

परिच्छेद- एक

परिचय

१.१ सामान्य पृष्ठभूमि

आजको युगलाई एक्काइसौं शताब्दीको युग अनि आधुनिक युग भनेर चिनिन्छ । शिक्षाले नै आज विश्वलाई वैज्ञानिक युगमा प्रवेग गराउन सफल भएको छ । शिक्षा मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकता भइसकेको छ । शिक्षाले नै मानिसलाई ज्ञान, सीप र क्षमता अभिवृद्धि गराई मानव जीवनको सर्वाङ्गिक विकास गराउन सघाउ पुऱ्याउने काम गर्दछ । विकास निर्माणका विभिन्न कार्य गर्न सफल बनाउने तत्व पनि शिक्षा नै हो । समाजलाई विकासको बाटोमा डोऱ्याउने काम पनि शिक्षाले नै गरेको हुन्छ ।

विश्वका नरसंहारकारी विश्वयुद्धहरुपछि मानव अधिकारहरुको विश्वव्यापी घोषणा १९४८ ले शिक्षालाई पनि मानव अधिकारका रुपमा प्रतिस्थापन गर्‱यो । त्यस पछि संयुक्त राष्ट्रसंघको शिक्षा हेर्ने अन्तराष्ट्रिय निकाय युनेस्कोले शिक्षालाई विश्वव्यापी रुपमा लागू गर्न जोड दिँदै आयो । त्यसैगरी सन् १९५० मा बेलायत र कमनवेल्थका मुलुकहरुको प्रयासले बनेको कोलम्बो योजनाले प्राथमिक शिक्षालाई आधारभूत रुपमा विकसित गर्न प्रयास गर्ने बताएको थियो भने कोलम्बो योजनाको लगत्तै सन् १९६० मा पाकिस्तानको कराचीमा शिक्षा सम्बन्धी नीति निर्माण गर्न र शिक्षाको अवसरलाई विस्तार गर्न एसियाली मुलुकहरुको सम्मेलन भयो । यस सम्मेलनमा पनि प्राथमिक शिक्षालाई आधारभूत शिक्षाका रुपमा विकसित गर्न प्रोत्साहन गर्‱यो । त्यसैगरी संयुक्त राष्ट्र संघले विश्वका सबै मुलुकहरुमा शिक्षालाई मानवीय आवश्यकता र आधारभूत आवश्यकताका रुपमा कार्यान्वयन गर्न विभिन्न सम्मेलनहरु सम्पन्न गरायो । यी सबै सम्मेलनहरुको शिक्षामा जोड दिँदै त्यसलाई आधारभूत आवश्यकताको रुपमा विकसित गर्न सहयोग गरे (शर्मा, २०५८) ।

सन् १९९० मा थाइल्याण्डको जोमटेनमा सम्पन्न विश्व शिक्षा सम्मेलनबाट सन् २००० सम्ममा सबैका लागि शिक्षाको अभियान संचालन भयो । सन् २००० को अप्रिलमा सेनेगलको राजधानी डकारमा उक्त अभियानको समीक्षा गर्दा मूलत गरिब तथा कम विकसित मुलुकहरुले यस अभियानको उद्देश्य प्राप्त गर्न नसकेपछि पुनः सन् २०१५ सम्ममा सबैका लागि शिक्षा उपलब्ध गराउने प्रतिवद्धता जाहेर गरे । सबैका लागि शिक्षा (EFA) को

सार तत्व नै यो हो कि प्रत्येक नागरिकको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु प्रत्येक देशको अनिवार्य कार्य हो । विश्व शिक्षा फोरम (WEF) ले निर्धारण गरेको उद्देश्य पूरा गर्न संसारका सबै मुलुकहरूले औपचारिक शिक्षाको व्यवस्था र अन्य शिक्षाको माध्यमबाट प्रत्येक बालबालिकाको निमित्त शिक्षाको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ । कुनै पनि बालबालिका गुणस्तरीय शिक्षाबाट बञ्चित हुनु हुँदैन । उनीहरूलाई गरिबी विद्यालयको पहुँच, शुल्क तिर्न नसक्ने लगायतका अन्य विभिन्न कारणबाट शिक्षा हासिलमा बाधा पुऱ्याउनु हुँदैन । अझ सुविधाविहिनहरू, कठिन अवस्थाका बालबालिकाहरू, पिछडिएका बालबालिकाहरूलाई अनिवार्य निःशुल्क प्राथमिक शिक्षाको निश्चित व्यवस्था गर्नुपर्दछ (MOE, 2003) ।

प्राथमिक तहको शिक्षा शैक्षिक जगतको प्रारम्भिक तह हो । भनिन्छ, नेपाली उखान “जग बलियो भए मात्र घर बलियो हुन्छ” भने भै उच्च शिक्षासम्म गुणस्तरीयता कायम राख्न प्राथमिक तह देखि नै भर्नादर वृद्धि गरी कक्षा दोहोऱ्याउने दरमा कमि ल्याई उपलब्धि स्तरमा वृद्धि गर्नु पर्दछ ।

१.१.१ नेपालमा प्राथमिक शिक्षाको इतिहास

विश्वमा शिक्षा तथा सभ्यताको विकासको आधारस्थल पश्चिमी प्राचीन मुलुकहरू ग्रीक र रोमलाई मानिन्छ । पूर्वका प्राचीन शिक्षा प्रणालीहरूमा हिन्दु र बौद्ध शिक्षालाई मानिन्छ । वि.सं. ५००-६०० वर्ष पहिले चाडक्य वा कौटिल्यले अध्ययन गरेको तक्षशिला विश्वविद्यालयको कौटिल्यले आफ्नो कृतिहरूमा उल्लेख गरेबाट पूर्वीय शिक्षा तथा दर्शनलाई ज्यादै पुरानो मान्न सकिन्छ । त्यति बेला पठनपाठन हुने विषयहरूमा साहित्य, व्याकरण, अर्थशास्त्र, नीति शास्त्र, राजनीतिशास्त्र, ज्योतिषशास्त्र, आयुर्वेद आदि थिए । हिन्दु शिक्षा प्रणाली अनुसार विद्यार्थी वा धर्मात्मवीहरूले जीवनमा चारवटा आश्रमहरू पारगर्नु पर्ने नियम बनाएको थियो भने मुण्डकोपनिषदमा अपरा र परा विद्याको चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी बौद्ध शिक्षा प्रणाली अनुसार चेलाहरू वा भिक्षुहरूले बौद्ध विहारमा गएर बौद्ध धर्म सम्बन्धी ग्रन्थहरूको अध्ययन गर्दथे बौद्ध धर्म सम्बन्धी ग्रन्थहरूको अध्ययन गर्दछ (शर्मा, २०५८) ।

नेपालमा प्राथमिक शिक्षाको विकासलाई वि.सं. २००७ सालभन्दा अगाडि वा पूर्व प्रजातान्त्रिक कालिन समयमा भएको विकासक्रमलाई गुम्बा शिक्षा, अंग्रेजी शिक्षा, संस्कृति शिक्षा, आधार शिक्षा, भाषा शिक्षामा विभाजन गरिएको छ (शाक्य, २०५६) ।

वि.सं. १९०३ को राजनैतिक परिवर्तन पछि राणा प्रधानमन्त्री जंगबहादुरले वि.सं. १९१० साल आश्विन २६ गते आफ्नै थापाथली दरबार दाख चोकको भुईतलामा अंग्रेजी प्रारम्भिक स्कूल स्थापना गरेका थिए । प्राचीन कालदेखि बौद्धिक तथा बौद्ध शिक्षाको परम्परा चलिआएता पनि संस्थागत शिक्षा वा औपचारिक विद्यालयको परिपाटी बसाल्नमा पहिलो अंग्रेजी शिक्षा बन्थो । त्यसैगरी वि.सं. १९३४ मा रणोद्विप सिंहको पालामा खुलेको रानी पोखरी संस्कृत पाठशाला वीर शमशेरको पालामा भारतबाट ठमेल आइ बसको गंगावाइवाले खोलेको आधारभूत प्रारम्भिक शिक्षा वि.सं. १९६६ मा खुलेको रिडी संस्कृत पाठशाला पद्म शमशेरको पालामा वि.सं. २००४ साल आश्विन १६ गते स्वीकृत भएका १४ वटा आधार स्कूल स्थापना भएका थिए । जसलाई नेपालको राणाकालीन समयमा भएको शैक्षिक विकासको रूपमा लिन सकिन्छ (शर्मा, २०५६) ।

प्राथमिक शिक्षालाई सर्वसुलभ गरी यसको गुणात्मक पक्ष वृद्धि गर्ने हेतुले ग्रामीण विकासका लागि “सेती परियोजना (सन् १९८१-१९९१)” र ‘प्राथमिक शिक्षा परियोजना (सन् १९८४-१९९२)’ ले सफलता पूर्वक संचालन गरेको कार्यक्रमहरूको अनुभवको आधारमा सन् १९९२ मा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनालाई अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्था (IDA) को ऋण सहायता र डानिडा, यूनिसेफ, यू.एन्.डी.पी. र जाइकाको अनुदान सहयोगमा यस परियोजनाको स्रोत केन्द्रहरू मार्फत कार्यक्रम संचालन गर्ने अवधारणा लिएर काम गर्‍यो । यस परियोजनाको प्रथम चरणको समयावधि सन् १९९२-१९९६ सम्म गरी ५ वर्षको थियो (श्रेष्ठ, २०५६) ।

प्राथमिक शिक्षा परियोजना संचालन गरिएका ६ जिल्ला सेती परियोजना संचालन गरिएका ५ जिल्ला र अन्य ८ जिल्ला गरी सन् १९९२ मा १९ जिल्लामा यो परियोजना लागू गरियो । नेपाल अधिराज्यका ७५ जिल्लामा क्रमशः लागू गर्ने लक्ष्य यस परियोजनाले राखेको थियो । सन् १९९९ सम्ममा ४० जिल्लामा यसका कार्यक्रमहरू संचालन भए । प्रथम चरणमा यसका निम्न प्रकारका उद्देश्यहरू रहेका थिए ।

१. प्राथमिक शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने ।
२. प्राथमिक शिक्षामा समानता प्रदान गर्ने र यसलाई सर्वसुलभ बनाउने ।
३. प्राथमिक शिक्षाको व्यवस्थापनलाई सुदृढ बनाउने ।

उपयुक्त लक्ष्यहरु पूरा गर्न यस परियोजनाले केन्द्रमा १० वटा र जिल्ला स्तरमा जि.शि.का. मा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा एकाइ र कार्यक्रम संयोजकले व्यवस्था तथा स्रोत केन्द्र र स्रोत व्यक्तिको व्यवस्था गरेको थियो (पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०५७) ।

आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना (प्रथम) को कार्यक्रम समयावधि वि.सं. २०५६ अषाढमा सकिएपछि वि.सं. २०५६ श्रावण देखि आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमको दोस्रो चरण संचालन भयो । यस कार्यक्रम भित्र विद्यालय भौतिक सुविधा वैकल्पिक विद्यालय छात्रालाई शिक्षा, लच्छित समूहका लागि शिक्षा, विशेष शिक्षा शिशु शिक्षा समुदाय परिचालन, साक्षरता कार्यक्रम पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन, रिकरेन्ट क्लस्टर, ट्रेनिङ साहेफिकेट टिचर ट्रेनिङ सिस्टम शिक्षा विभागको सबलीकरण स्थानीय क्षमता अभिवृद्धि सी.आर. पी. प्रोग्राम मयानेजमेन्ट, प्रा. विधिहरु सहयोग सल्लाहकार समूह गरी १७ वटा कम्पोनेन्टहरु निर्धारित गरिएका थिए । यी कार्यक्रमहरु संचालन गर्नका लागि टोकरी प्रणालीमा दातृ संस्थाहरुको आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराएका थिए । आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम दोस्रोका लागि डेनिडा, फिनिडा, नोराड, यूरोपियन यूनियन, आइ.डि.ए. जाइका र यूनिसेफले आर्थिक सहायता उपलब्ध गराएका थिए (पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०५७) ।

आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम (दोस्रो) ले निर्धारण गरेका उद्देश्यहरु शिक्षामा बालबालिकाको पहुँचमा वृद्धि गर्ने सिकाइ उपलब्धि सुधार तथा वृद्धि गर्ने विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारको विकास र राष्ट्रिय, जिल्ला स्तरीय तथा समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने जस्ता ४ वटा मुख्य उद्देश्यहरु लिएर कार्य गर्दै आएको उक्त कार्यक्रमको समयावधि पूरा गरिसकेको पाइन्छ । सेनेगलको राजधानी डकारमा सन् २००० को अप्रिल २६, २८ मा सम्पन्न विश्व शिक्षा मञ्चको बैठकले निर्धारण गरेको “सन् २०१५ सम्म सबैका लागि शिक्षा भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय नारामा नेपालले प्रतिबद्धता जनाएकोले आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमबाट प्राप्त प्रतिफललाई सूचाङ्कको रूपमा लिएर नेपाल सरकार शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले सबैबा लागि शिक्षा भन्ने कार्यक्रम अनुरूप सन् २०१५ सम्ममा विभिन्न ६ वटा उद्देश्य हासिल गर्ने उद्देश्य सहित सन् २००४ देखि नेपाल राज्यको ७५ वटै जिल्लामा आफ्नो कार्य प्रारम्भ गरेको छ (MOF, 2003) ।

आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम दोस्रो (BPEPI) अवधि सन् १९९९ देखि सन् २००३ सम्ममा क्रमशः २५५२२, २५९२७, २४९४३, २६६३८ र २७२७८ वटा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरु संचालन भएका र ती ४०२५६९२ जना विद्यार्थीहरु अध्ययनरत थिए । यसरी सन् १९९९ को तुलनामा सन् २००३ मा प्राथमिक विद्यालयमा विद्यार्थी भर्नादर ६.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यसैगरी पूर्वप्राथमिक तथा बालविकास कक्षाबाट कक्षा १ मा भर्ना हुन जाने विद्यार्थी संख्या सन् २००१ मा ७.८ प्रतिशत थियो भने सन् २००३ मा १३.७ प्रतिशत रहेको थियो । प्राथमिक विद्यालयमा शुद्ध भर्नादर सन् १९९९ मा ७२ प्रतिशत थियो भने सन् २००३ मा ११.५ प्रतिशतले बढेर ८३.५ प्रतिशतमा पुगेको थियो । जहाँ छात्राहरुको शुद्ध भर्नादर सन् १९९९ मा ६४.४ प्रतिशत रहेकोमा सन् २००३ मा ७७.५ प्रतिशत पुगेको थियो भने छात्रहरुको शुद्ध भर्नादर ७९.२ प्रतिशतबाट बढेर ८९.४ प्रतिशत पुगेको थियो (DOE, 2003) ।

नेपालको शैक्षिक संरचनाको पहिलो खुड्किलो मानिने तह प्राथमिक विद्यालय हो । यसको पहिलो कक्षा १ मा विद्यार्थीहरुको कक्षोन्नतिदर सन् १९९९ मा ४१.७ प्रतिशत रहेको थियो । सन् २००३ मा यो दर बढेर ५०.८ प्रतिशत मा पुगेको थियो भने कक्षा दोहोर्‍याउने र छाड्ने दरमा क्रमशः सुधार आएको पाइन्छ । सन् १९९९ मा कक्षा १ मा दोहोर्‍याउने दर ३६.७ प्रतिशत र छाड्ने दर २१.६ प्रतिशत रहेकोमा सन् २००३ मा दोहोर्‍याउने र छाड्ने दर क्रमशः ३४ प्रतिशत र १५.३ प्रतिशत रहेको थियो । त्यस्तै प्राथमिक शिक्षाको चक्र पूरा गर्ने दर सन् १९९९ मा ४०.८ प्रतिशत थियो भने सन् २००२ र २००३ मा क्रमशः ५७.२ प्रतिशत र ५०.४ प्रतिशत रहेको थियो । यो दर सन् २००२ को तुलनामा सन् २००३ मा ६.८ ले कम रहेको देखिन्छ (DOE, 2003) ।

SSR Plan (2009) Primary Education (2007) मा (NER) 89%, 2008 मा 92%, 2009 मा 94% रहेको छ । यो प्रतिशत 2015 सम्ममा 100 पुर्‍याउने लक्ष्य लिएको छ । जसमा 2010 मा (NER) 96% 2011 मा 97%, 2012 मा 98% 2013 मा 99 र 2015 मा 100 पुर्‍याउने लक्ष्य SSR Plan को रहेको छ ।

१.१.२ सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमका उद्देश्य

शिक्षालाई विश्वव्यापी रूपमा विस्तार गर्दै विश्वको कुनाकापचासम्म गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच विस्तार गरी अनिवार्य रूपमा सबैका लागि शिक्षा उपलब्ध गराउन सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमका प्रतिवद्धता पूरा गराउन सन् २००० को अप्रिल २६-२८ सम्म सेनेगलको डकारमा सम्पन्न विश्व शिक्षा मञ्चले ६ वटा उद्देश्यहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याइरहेको छ । नेपालले पनि सोही उद्देश्यहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याइरहेको छ । सन् २०१५ सम्ममा सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् (MOES, 2003) ।

- ज) अति नाजुक तथा बञ्चित अवस्थामा रहेका बालबालिकालाई विशेष रूपमा ध्यानमा राखी कम उमेरका पूर्ववाल्यावस्थाका बालबालिकाको हेरचाह तथा शिक्षामा व्यापक विस्तार तथा सुधार गर्ने ।
- ज) सबै बालबालिका विशेष गरी बालिका कठिन अवस्थाका बालबालिका तथा अल्पसंख्यक जनजातिका बालबालिकाहरूलाई सन् २०१५ सम्ममा गुणस्तरयुक्त, निशुल्क तथा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षामा पहुँचको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने ।
- ज) उपयुक्त शिक्षा तथा जीवनोपयोगी सीप कार्यक्रममा समूचित पहुँचको माध्यमबाट सबै युवक तथा वयस्कहरूको शिक्षाको आवश्यकता पूर्तिको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने ।
- ज) सन् २०१५ सम्म वयस्क साक्षरता (खास गरी महिला) हालको तुलनामा ५० प्रतिशत सुधार गर्ने तथा सबै वयस्कहरूलाई आधारभूत तथा निरन्तर शिक्षाको पहुँच पुर्याउने ।
- ज) शैक्षिक गुणस्तरका सम्पूर्ण पक्षमा सुधारका साथै सबैका लागि शिक्षा खासगरी साक्षरता, संख्यात्मकता तथा आवश्यक जीवनोपयोगी सीपका क्षेत्रमा उल्लेखनीय उपलब्धि हासिल गर्ने ।
- ज) शिक्षामा बालिकाको पहुँच पूर्ण र समान रूपमा गराई गुणस्तरयुक्त आधारभूत शिक्षाको उपलब्धि हासिल गर्ने तर्फ ध्यान केन्द्रित गरी प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षाको माध्यमबाट सन् २००५ सम्ममा लैङ्गिक विभेद अन्त्य गर्ने र सन् २०१५ सम्ममा शिक्षामा लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने ।
- ज) मातृभाषाको माध्यमबाट गुणस्तरीय आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षाको लागि आदिवासी, जनजाति र अल्पसंख्यामा रहेका भाषा भाषीहरूको अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।

१.१.३ सबैका लागि शिक्षाका रणनीतिहरू

सबैका लागि शिक्षाका यी साभ्मा विश्वव्यापी उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न विश्व शिक्षा मञ्चमा प्रतिनिधित्व गर्ने सरकारहरू, संगठनहरू, संस्थाहरू, समूहहरूले यसका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न निर्धारण गरेका रणनीति यस प्रकार छन् (शिक्षा सम्बन्धी कानूनहरूको संगालो, २०६१) ।

- १) सबैका लागि शिक्षामा सबल राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता परिचालन गर्ने, राष्ट्रिय प्रतिवद्धता परिचालन गर्ने, राष्ट्रिय कार्ययोजना तयार गर्ने तथा आधारभूत शिक्षामा उल्लेखनीय रूपमा अभिवृद्धि गर्ने ।
- २) सबैका लागि शिक्षाको नीतिलाई गरिबी निवारण तथा सम्बन्धित रणनीतिसँग स्पष्टसँग गाँसिएको दिगो तथा एकीकृत क्षेत्रीय कार्य ढाँचा अन्तर्गत प्रवर्द्धन गर्ने ।
- ३) दृष्टिकोण, मूल्य र व्यवहारमा परिवर्तनको पहिचान गर्ने, शिक्षामा लैङ्गिक समानता सम्बन्धी एकीकृत रणनीतिको कार्यान्वयन गर्ने ।
- ४) HIV/AIDS रोग विरुद्ध लड्ने शैक्षिक कार्यक्रम तथा कार्यहरूलाई उच्च महत्वका साथ कार्यान्वयन गर्ने, शिक्षामा सबैका लागि स्पष्ट उल्लेख गरिएको उपलब्धिको स्तर अनुरूप सुरक्षित स्वस्थ, न्यायसंगत ढंगले सम्पन्न शैक्षिक वातावरण तयार गर्ने ।
- ५) शैक्षिक प्रशासन तथा व्यवस्थापनको प्रक्रियालाई संवेदनशील, सहभागितात्मक तथा उत्तरदायित्वपूर्ण बनाउने ।
- ६) शिक्षकको स्तर, मनोबल र व्यवसायिकता अभिवृद्धि गर्ने ।
- ७) सबैका लागि शिक्षाको लक्ष्य प्राप्तिको लागि नयाँ सूचना तथा संचार प्रविधि सहयोग गर्ने ।
- ८) राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सबैका लागि शिक्षाको लक्ष्य प्राप्त तर्फ भएका प्रगतिको प्रक्रियागत ढंगबाट अनुगमन गर्ने ।
- ९) शैक्षिक विकास सम्बन्धी रणनीतिको तर्जुमा कार्यान्वयन तथा अनुगमनमा नागरिक समाजको साभ्कदारी तथा अनुबन्धता सुनिश्चित गर्ने ।
- १०) सबैका लागि शिक्षा तर्फको प्राप्तिलाई तीव्र बनाउन उपलब्ध संयन्त्रलाई सुदृढ बनाउने ।

यसरी EFA का ६ वटा लक्ष्य प्राप्त गर्न डकार कार्य ढाँचाले तय गरेका १२ वटा रणनीतिहरूमा सहभागिताको व्यापकता, साभ्कदारीको प्रवर्द्धन मौजुदा प्रयत्नहरूको सुदृढीकरण, क्षमता, अभिवृद्धि, कुशलता तथा प्रभावकारिताको सुनिश्चिततासँग सम्बद्ध समुदायहरूको

पहिचान आदिजस्ता मुख्य रणनीतिहरूलाई कार्यान्वयनमालाई सबैका लागि शिक्षाका प्रतिबद्धताहरूलाई पुरा गर्न तत्कालिन र दीर्घकालीन रणनीतिहरू तय गरिएका छन् । तत्कालीन रणनीतिमा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमलाई हाल सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमको रूप दिएको छ भने मध्यकालिन र दीर्घकालिन रणनीति अन्तर्गत विभिन्न पञ्चवर्षीय योजनाहरूसँग तालमेल मिल्ने गरी आवधिक रूपमा हासिल गर्न विभिन्न सूचकाङ्क र लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएका छन् । विभिन्न समयावधिमा विभिन्न लक्ष्य हासिल गर्न सन् २०१५ सम्मको लागि निर्धारण गरिएका १८ वटा सूचकाङ्क र लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएका छन् । विभिन्न समयावधिमा विभिन्न लक्ष्य हासिल गर्न सन् २०१५ सम्मको लागि निर्धारण गरिएका १८ वटा सूचकाङ्कहरू मध्ये प्राथमिक विद्यालय तहसँग सम्बन्धित सूचकाङ्कहरू तालिका १.१ मा दिइएको छ ।

तालिका १.१

सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमले सन् २०१५ सम्मको लागि निर्धारण गरेका सूचकाङ्कहरू

क्र.सं.	सूचकहरू	समयावधि (सन्मा)				
		२०००	२००५	२००७	२०१२	२०१५
१	बालविकास तहको सहजै देखिने भर्नादर	१३	२०	३२	७०	८०
२	बालविकास तहको शिक्षा सहित कक्षा १ मा नयाँ भर्ना हुने विद्यार्थीको प्रतिशत	१०.५	३०	४०	७५	८०
३	कक्षा १ मा सहजै देखिने नयाँ भर्नादर	१४१	१२५	१२३	१११	१०२
४	कक्षा १ को खुद नयाँ भर्नादर	५३.७	६७	७३	८९	९८
५	सहजै देखिने भर्नादर (प्राथमिक तह)	११९.८	११०	११०	११०	१०५
६	खुद भर्नादर (प्राथमिक तह)	८०.४	८८	९०	९५	१००
७	कक्षा दोहोर्‍याउने					
	कक्षा १	४२	३०	२४	१४	१०
	कक्षा ५	११	९	८	८	८
८	कक्षा ५ को सिकाइ उपलब्धि	४०	५२	५७	७०	८०
९	साक्षरता दर					
	६ वर्ष + माथिको उमेर	५४	६५	७५	८५	९०
	१५ वर्ष + माथिको उमेर	४८	५८	७३	७०	७५

स्रोत: दशौं योजना र सबैका लागि शिक्षा तथा कन्सेप्ट पेपर ।

१.२ समस्याको कथन

देशको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकासमा शिक्षाले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । त्यसैगरी व्यक्ति र समाजको विकासको निम्ति पनि शिक्षाले नै सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ । शिक्षाको प्रारम्भिक जग मानिने प्राथमिक शिक्षालाई विकासको प्रथम खुट्टिकिलो मानिन्छ । प्राथमिक शिक्षालाई सबै वर्ग, जातजाति भाषाभाषी र विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बालबालिका, कठिन परिस्थितिका बालबालिकाहरुलाई सर्वसुलभ रुपमा प्राथमिक शिक्षाको पहुँच पुऱ्याउनको निम्ति विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गरिएका छन् । आर्थिक रुपमा पिछडिएका अभिभावकहरुले आफ्ना बालबच्चाहरुलाई घर कुर्ने, भाइबहिनी हेर्ने, गाईबाखा चराउने, खेतबारीको काममा सघाउन लगाउने जस्ता कारणले गर्दा बालबालिकाहरु औपचारिक शिक्षाबाट बञ्चित हुनुपरेको छ । पढेलेखेका विभिन्न तहका शिक्षा हासिल गरेर पनि परम्परागत पेशा नै अंगाल्नु पर्ने अवस्थाका कारण शैक्षिक बेरोजगारीको अवस्थामा वृद्धि भइरहेको छ । पढेर उच्च शिक्षा हासिल गरेर पनि शारीरिक श्रम गर्नुपर्दा आफूलाई अरुभन्दा कमजोर ठान्ने मानसिकताले गर्दा शिक्षा हासिलमा समस्या माथि समस्या उत्पन्न भइरहेको छ ।

प्राथमिक विद्यालयलाई सामाजिकीकरणको पूर्व स्थानको रुपमा मान्न सकिन्छ । ६-१० वर्ष उमेरका बालबालिकाहरु प्राथमिक विद्यालयमा अध्यापन गर्दछन् । विद्यालयमा विभिन्न सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्थाका बालबालिकाहरु अध्ययन गर्दछन् । तिनीहरु विभिन्न जात, धर्म र भाषाका समुदायसँग सम्बन्धित हुन्छन् । हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशका बालबालिकाहरुले भौगोलिक विकटता, यातायात सुविधाको अभाव भाषिक विविधता जस्ता समस्याहरु भोग्नु परेको छ । यस्ता कारणले गर्दा विद्यार्थी भर्ना संख्यामा कमी, कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोऱ्याउने संख्यामा वृद्धि भएको पाइन्छ । दूर्गम क्षेत्रमा बसोबास गर्ने अभिभावकहरुको शैक्षिक चेतनाको अभावका कारण आफ्ना बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा पठाउँदैनन् । उनीहरुले आफ्ना छोराछोरीलाई पारिवारिक आर्यआर्जनको कार्यमा लगाउँछन् । आफ्ना आम्दानी निकै खस्कने कुरामा अभिभावकले विश्वास गर्ने र आर्थिक न्यूनताका कारण अभिभावकहरु गाँस, बास र कपास प्राप्तिमा व्यस्त रहनु पर्ने कारणले आफ्ना बालबालिकाहरुलाई घरको काममा लगाउन बाध्य पर्नु परेको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ (CERID, 1988) ।

सबैका लागि प्राथमिक शिक्षाको अवधारणालाई नेपालले अंगिकार गरेको छ । प्राथमिक शिक्षालाई निःशुल्क घोषणा गरेतापनि हरेक अभिभावकले आफ्ना छोराछोरीलाई विद्यालयमा अनिवार्य भर्ना गर्ने र नियमित विद्यालय पढाउनु पर्ने कुरामा अबै पनि सचेत नभइसकेको कारणले गर्दा प्राथमिक शिक्षामा बालबालिकाको अनिवार्य भर्नाको अभाव देखिन्छ । विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थीहरु पनि विचैमा कक्षा छाड्ने कारणले गर्दा प्राथमिक तहको चक्र पूरा गर्ने विद्यार्थी संख्या न्यून रहेको देखिन्छ भने कक्षा दोहोर्‍याउने दर पनि निकै उच्च रहेको देखिन्छ ।

प्राथमिक शिक्षा उमेर समूहमा १७.१४ प्रतिशत बालबालिका अबै विद्यालयमा भर्ना भएको छैनन् अर्थात् विद्यालय भन्दा बाहिर रहेका छन् । विद्यालय शिक्षा उमेरका बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा उपस्थित गराउने र उनीहरुलाई विद्यालयमा अड्याउने प्रक्रिया पहिलो चरणको कार्य मानिन्छ । यो समस्या मुख्य गरेर दलित बालिका, विशेष र आवश्यकता भएका बालबालिका, सुविधाविहिन बालबालिका सडक बालबालिका, बालश्रमिक आदिमा देखापरेको छ । विद्यालयमा यिनीहरुको सहभागिता वृद्धि गर्न सरकारले विभिन्न उपायहरु अपनाएको पाइन्छ । छात्राहरुको लागि छात्रावृत्ति, दलित छात्रावृत्ति शिक्षामा खाद्य कार्यक्रम, विद्यालय सुधार, विद्यालय विस्तार कार्यक्रम र वैकल्पिक विद्यालय कार्यक्रमहरु जस्ता उपाय अपनाएको पाइन्छ (CERID, 2004) ।

प्राथमिक विद्यालयमा पढाइ हुने विषयहरु विद्यार्थी संख्या र कक्षा अनुपातमा शिक्षक संख्या अत्यन्त न्यून रहेको पाइन्छ । शिक्षक संख्यात्मक रुपमा कम हुनु र भएका शिक्षकहरु पनि पूर्ण रुपमा तालिम प्राप्त नहुनुले गर्दा विद्यार्थीहरु अनुत्तीर्ण हुने र कक्षा छाड्ने गरेको देखिन्छ । बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धि प्रति अभिभावकको चासो कम हुनु, समाजसेवी तथा अन्य स्थानीय तथा सम्बन्धित निकायबाट निर्वाह गरिनु पर्ने भूमिका गतिशिल हुन नसक्नु र आर्थिक, सामाजिक, लैङ्गिक अवरोधका कारण प्राथमिक शिक्षामा सहभागितामा समस्याहरु देखिएका छन् ।

१.३ अध्ययनको सार्थकता

शिक्षाले मानिसलाई हरेक कुरामा योग्य बनाउँछ र आर्थिक आर्यआर्जनमा मद्दत पुर्याउँछ । गरिवीको विरुद्ध लड्ने हतियार नै शिक्षा हो । शैक्षिक रुपमा पछाडि परेको हाम्रो देश आर्थिक रुपमा पनि पिछडिएको छ । आर्थिक विकासको लागि प्राविधिक तथा व्यवसायिक

शिक्षाको आवश्यकता पर्दछ । जुन व्यक्ति वा समुदायका मानिसहरूले शिक्षा हासिल गरेका छन् । त्यस्ता व्यक्तिहरूले उत्पादनमा वृद्धि गर्न नयाँ प्रविधिलाई प्रयोग गर्दछन् र उत्पादनमा वृद्धि हुन्छ । जसले गर्दा अभिभावकले आफ्ना सन्ततिलाई शिक्षा हाँसिलमा अनिवार्य सहभागि गराउँछन् । शिक्षा हासिल नगरेका व्यक्तिहरूले भन्दा शिक्षा हाँसिल गरेका व्यक्तिहरूले आर्थिक विकास बढी योगदान दिन सक्छन् । शिक्षामा गरिएको वर्तमान लगानी नै भविष्यको आम्दानी हो । तसर्थ हरेक अभिभावकले आफ्ना छोराछोरीलाई विद्यालयमा पढ्न पठाई उनीहरूको सुनौलो भविष्य निर्माण गर्न सहयोगको लागि यो अध्ययन सार्थ रहनेछ ।

शिक्षा मानिसको नैसर्गिक अधिकार हो । शिक्षाले मानिसको चौतर्फी विकास हुने भएकाले शिक्षा हर व्यक्तिका लागि आवश्यक छ । शिक्षाबाट नै सभ्य समाजको निर्माण हुने कुरा निर्विवाद छ । राष्ट्रको चौतर्फी विकासको लागि प्रत्येक घर-घरमा सुन्दर विहानी ल्याउन सबैका लागि शिक्षाको सुनिश्चितता गरिनु अपरिहार्य छ । शैक्षिक पिरामिडको पहिलो खुड्किलो मानिने प्राथमिक तह शिक्षाको आधारभूत तह बिना बालबालिकाले माथिल्लो तहको शिक्षा हासिल गर्न सक्दैनन् । शिक्षा नपाएमा दैनिक व्यवहारमा आइपर्ने समस्या समाधान गर्न गाह्रो पर्दछ । एक त नेपाल गाउँ नै गाउँले भरिएको देश भएकाले प्राय विद्यालयहरू नगामीण क्षेत्रमा नै संचालित छन् । ग्रामीण क्षेत्रमा संचालित विद्यालयहरूमा कमजोर आर्थिक भौतिक अवस्थाका कारण सम्पूर्ण विद्यार्थीलाई उपयुक्त शैक्षिक वातावरणमा सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम लागू भएपछि पहिलो पटक ५ वर्षको लागि प्रत्येक विद्यालयले अनिवार्य रूपमा विद्यालय सुधार योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको देखिन्छ । यसरी शिक्षामा गरिएको लगानी अनुरूप प्रतिफल प्राप्त गर्नको लागि शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न तहका कार्यालयहरू, शिक्षकहरू, अभिभावकहरू गैरसरकारी तथा स्थानीय संघसंस्थाहरूको सहयोग रहनु आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले यस अध्ययनको सार्थकता निम्नानुसार रहेका छन् ।

- क) कुविन्डे गा.वि.स. का प्राथमिक तहका बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्था पत्ता लगाउन उपयोगी हुनेछ ।
- ख) यस अध्ययन पश्चात शिक्षाका प्रत्येक अवस्थाहरूमा सुधार गर्ने नीति निर्माता, योजनाकार, विद्यालय, विभिन्न संघसंस्था आदिको लागि उपयोगी हुनेछ ।
- ग) यस अध्ययनमा स्थानीय अभिभावकहरूलाई आफ्ना छोराछोरीहरूलाई अनिवार्य रूपमा औपचारिक शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने कुरामा सहयोग मिलेछ ।
- घ) सबैका लागि शिक्षासँग अन्य थप खोज अनुसन्धानकर्तालाई सहयोग मिलेछ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको उद्देश्य सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम र प्राथमिक शिक्षामा यसले पारेको प्रभाव अध्ययन गर्नुका साथै निम्न प्रकारका उद्देश्य तय गरिएको छ ।

- क) सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्राथमिक शिक्षा उमेरका विद्यार्थीहरूको पहुँच (सहजै देखिने भर्नादर र खुद भर्नादर) पत्ता लगाउने ।
- ख) विद्यालयको प्रभावकारिता (कक्षा छाड्ने दर, कक्षा दोहोर्‍याउने दर र कक्षोन्नति दर) पत्ता लगाउने ।
- ग) अध्ययनबाट देखिएका समस्या समाधानको लागि सुझाव प्रस्तुत गर्नु ।

१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन

जुनसुकै अध्ययन अनुसन्धान गर्दा पनि निश्चित क्षेत्र लिनु जरुरी छ । किनकी निश्चित क्षेत्रमा गरिएको अध्ययनले उद्देश्य हासिल गर्न अध्ययनलाई सरल र प्रभावकारी बनाइ आवश्यक सूचना संकलन गर्न सजिलो पर्दछ । त्यसैले यस अध्ययनलाई उद्देश्यमुखी र सरल बनाउनको लागि निम्नानुसार क्षेत्रलाई सीमाङ्कन गरिएको छ ।

- क) यस अध्ययन सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा रहेका ७९ वटा गा.वि.स. मध्ये कुविन्डे गा.वि.स.मा मात्र सीमित गरिएको छ ।
- ख) यस गा.वि.स.मा संचालित ५ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये १ वटा विद्यालय र त्यस विद्यालयले सेवा पुर्‍याउने क्षेत्रलाई मात्र समेटेको छ ।
- ग) प्राथमिक शिक्षामा बालबालिकाको पहुँच अन्तर्गत सहजै देखिने भर्नादर र खुद भर्नादरको अवस्था मात्र अध्ययन गरिएको छ ।
- घ) प्राथमिक तहका विद्यालयमा कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने तथा कक्षा उत्तीर्ण दरको मात्र अध्ययन गरिएको छ ।
- ङ) श्री जालपादेवी प्रा.वि. विद्यालयको सेवा क्षेत्र भित्र मात्र अध्ययन सीमित रहेको छ ।
- च) अध्ययनमा कक्षा छाड्ने, कक्षा दोहोर्‍याउने तथा कक्षा उत्तीर्णको अवस्थामा सीमित गरिएको छ ।
- छ) EFA ले सूचाङ्कको आधारमा तथ्याङ्क लिएर विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद- दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षाको सुनिश्चितता गर्नु राज्यको जिम्मेवारी भित्र पर्दछ। यसको लागि सम्पूर्ण आवश्यक व्यवस्था राज्यले नै मिलाउनु पर्दछ। सो व्यवस्था मिलाउने क्रममा राज्यले आफ्नो औकात र क्षमता हेरी अभिभावक तथा अन्य निकायहरूबाट समेत सहयोग लिन सक्दछ। बालबालिकाहरूको आधारभूत तहसम्मको शिक्षाको लागि राज्यलाई जिम्मेवार निकाएता पनि शिक्षामा भएको खर्चको हिसावले राज्य, अभिभावक र दातृ निकाय गरी तीन ओटा स्रोत संलग्न भएको देखिन्छ। Global Monitoring Report, 2008 अनुसार प्राथमिक तहको शिक्षामा घर परिवारको लगानीको मात्रा उक्त तहमा हुने कुल खर्चको २५ प्रतिशत भन्दा बढी हुने गरेको छ। विकासोन्मुख मुलुकका बालबालिकाहरूको शिक्षामा दातृ निकायहरूको सहयोगमा मात्र शिक्षा विकासका प्रमुख कार्यक्रमहरू संचालन हुने गरेका छन्। शैक्षिक तथ्याङ्क अनुसार प्राथमिक विद्यालय उमेर समूहका (५-९ वर्ष उमेर समूहका) लगभग ११ प्रतिशत बालबालिकाहरू विद्यालय आउन बाँकी रहेका छन्।

Nepal Living Standard Survey, सन् 2004 ले ६-१४ वर्ष उमेर समूहका विद्यालयमा सहभागी नभएकाहरूलाई विद्यालय नआउनुका कारणहरू के के होलान भनी सोधेको थियो। जसमा उक्त survey अनुसार विद्यालय नजानेको संख्या लगभग २१ प्रतिशतको हाराहारीमा रहको देखियो। सो मध्ये ३३ प्रतिशत घरको काम गर्नुपर्ने भएको, १९ प्रतिशतले विद्यालय शिक्षा महंगो भएको, १३ प्रतिशतले विद्यालय जाने इच्छा नराखेका र ३ प्रतिशतले विद्यालय टाढा भएका कारण विद्यालय नगरेको survey मा उल्लेख गरिएको छ।

विद्यालयहरूको व्यवस्थापनमा सरकारको नियन्त्रण खुकुलो बनाइ स्थानीय तह र निकायको भूमिका बढाउनाले पनि स्थानीय समुदाय आफ्नो क्षेत्रको शैक्षिक विकासको लागि बढी जिम्मेवार हुनसक्छ। विद्यालय व्यवस्थापन तथा शिक्षकमा सुविधाविहिन समूह तथा समुदायको सहभागिता बढाउन सकिएमा उनीहरूमा समेत जवाफदेहिता बढाउन सकिन्छ (DFID and World Bank, 2006)।

शिक्षा विकासका सन्दर्भमा नेपालमा संचालित प्राथमिक तथा आधारभूत शिक्षा कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनमा formative (फर्मेटिभ) अनुसन्धानले पुऱ्याएको सहयोगलाई ध्यानमा राखेर सन् २००४ देखि सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा फर्मेटिभ अनुसन्धान कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै आएको छ । सन् १९९४ र १९९७ मा नर्वेमा संचालन गरिएको माध्यमिक शिक्षा सुधार कार्यक्रममा फर्मेटिभ अनुसन्धान कार्यक्रम सफल कार्यान्वयन पश्चात तर्ने सरकारकै आर्थिक एवं प्राविधिक सहयोगमा सन् २००२ देखि नेपालमा फर्मेटिभ अनुसन्धानको प्रायोग हुँदै आएको छ । सन् २००२-२००४ को प्रारम्भ सम्ममा संचालित फर्मेटिभ अनुसन्धान परियोजना अन्तर्गत आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमको अवधिमा यससँग सम्बन्धित आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षाका विविध विषयमा ३० ओटा अनुसन्धानहरु सफलतापूर्वक सम्पन्न गरिएका थिए । यहि सफलतालाई ध्यानमा राखी सन् २००४ देखि सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा फर्मेटिभ अनुसन्धानलाई निरन्तरता दिइएको छ । सन् २००७ सम्ममा फर्मेटिभ अनुसन्धान अन्तर्गत २१ वटा कार्यक्रम सम्पन्न भएका छन् भने हाल यस आर्थिक वर्षमा ८ ओटा अनुसन्धानहरु संचालनमा रहेका छन् (श्रेष्ठ, २०६६ शैक्षिक सूचना सङ्गालो) ।

आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ मा विद्यालय शिक्षामा हालसम्मको मुख्य मुख्य उपलब्धिहरुमा बालविकास उमेर समूहमा बालबालिकाहरुको सहजै देखिले भर्नादर ६७ प्रतिशत, प्राथमिक उमेर समूहका बालबालिकाहरुको खुद भर्नादर ९४ प्रतिशत, निम्न माध्यमिक तहको सहजै देखिने भर्नादर ८५ प्रतिशत र माध्यमिक तहको सहजै देखिने भर्नादर ६२ प्रतिशत रहेको छ । प्राथमिक तहमा महिला शिक्षकको सहभागिता ३५ प्रतिशत पुगेको छ (शैक्षिक समाचार, अप्रिल २०१०) ।

सबैका लागि विद्यालयमा सुहाउँदो वातावरण सिर्जना गरी बालिकाहरुलाई विद्यालय प्रति आकर्षित गर्न विद्यालय सुधार कार्यक्रम लागू गरिएको र यस अन्तर्गत विद्यालयमा छात्राहरुको पठनपाठनमा सुहाउँदो वातावरण सिर्जना गर्नुका साथै छुट्टाछुट्टै शौचालय र सबैका लागि खानेपानी कक्षाकोठा खेल्ने, ठाउँ र सामग्री आदिको व्यवस्था गरी विद्यालय शिक्षामा बालिकाहरुको भर्नादरमा वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखिएको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ (श्रेष्ठ, २०६१) ।

सहरा समूह र अन्य (२०६१) का अनुसार बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धी (१९८९) को धारा २८ को 'क' मा राज्य पक्षहरूले बालबालिकाको शिक्षाको अधिकारलाई मान्यता दिने, प्राथमिक शिक्षालाई अनिवार्य गर्ने र सबैलाई निःशुल्क उपलब्ध गराउने कुरा उल्लेख गरिएको छ भने 'ड' मा विद्यालय नियमित हाजिरीलाई प्रोत्साहन गर्ने र पढाइ परित्याग गर्नेहरूको संख्या घटाउन विभिन्न उपाय अपनाउने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

भट्टराई (२०६१) ले प्राथमिक शिक्षामा दलित विद्यार्थीहरूको सहभागिता सम्बन्धमा गरेको अध्ययन अनुसार दलित समुदायका अभिभावकहरू रुढिवादी परम्परामा विश्वास गर्ने उनीहरूमा शैक्षिक चेतनाको कमिले गर्दा आफ्ना बालबालिकाको शिक्षामा आवश्यक ध्यान नदिने हुनाले दलित समुदायका बालबालिकाहरू विद्यालय नजाने र बीचैमा विद्यालय छाड्ने गरेको कुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

प्राथमिक विद्यालयहरूमा भौगोलिक अवस्थाअनुसार विद्यार्थीहरूको कक्षा छाड्ने दर फरकफरक पाइन्छ Upadhyaya (1991) ले सन् १९८२/८३ मा कक्षा १ मा कक्षा छाड्ने अनुपात पत्ता लगाउन छनोट गरिएका केही जिल्लाहरूमा यस्तो फरक फरक अनुपात रहेको देखिएको पाइन्छ । जस्तै: पूर्वी पहाडको पाचँथरमा ३३ प्रतिशत, मध्य तराइको सर्लाहीमा १२ प्रतिशत, उपत्यकाको ललितपुरमा ६० प्रतिशत, पश्चिमी हिमाली क्षेत्रको मुस्ताङ्गमा २८ प्रतिशत, मध्येपश्चिम तराईको दाङ्गमा १३ प्रतिशत र सुदुरपश्चिम पहाडको डोटीमा ४५ प्रतिशत रहेको पाइन्छ ।

WEF (2000) को अनुसार भारतको दूर्गम क्षेत्रका विद्यालयको परम्परागत दुरी कम गर्नाले विकेन्द्रित योजना विद्यालयको नक्साङ्कन तथा योजनामा समुदायको संलग्नता र आंशिककालिन तथा वैकल्पिक विद्यालयको स्थापनाको माध्यमबाट विद्यालयमा भर्ना संख्या बढेको कुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

FAO and UNESCO (2003) ले ग्रामीण विकासका लागि शिक्षाको नयाँ नीति (Education for Rural Development Towards New Policy Response) विषयमा गरेको एउटा अध्ययनमा कम विकसित देशहरूमध्ये दक्षिण एसियामा सबैभन्दा धेरै बालबालिका विद्यालय जादैनन् । त्यहाँका प्राथमिक शिक्षा उमेरका ४.६ करोड बालबालिकाहरू विद्यालयमा भर्ना नभएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

प्राथमिक शिक्षामा सबै बालबालिकाहरुको पहुँच बढाउनका लागि जिल्ला शिक्षा समिति, स्रोत र विद्यालयले संयुक्त रूपमा विद्यालयमा बालबालिकालाई स्वागत कार्यक्रम संचालन गरेको पाइन्छ । शैक्षिक सत्रको शुरु अर्थात् वैशाख महिनाको पहिलो हप्तामा यो कार्यक्रम संचालन गरेको पाइन्छ । समुदायलाई शिक्षाप्रति जागरुक बनाउन र बालबालिकालाई विद्यालयमा प्रवेश गराउन ३ चरणमा उक्त कार्यक्रम संचालन गरेको पाइन्छ । पहिलो चरणमा भर्ना सप्ताहको रूपमा विभिन्न ठाउँहरुमा विभिन्न शैक्षिक नाराहरु लेखिएको व्यानर, पम्पेल्ट टाँस्ने, दोस्रो चरणमा घरदैलो कार्यक्रम संचालन र तेस्रो चरणमा सुविधा विहिन बालबालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने कार्यक्रम गरेको पाइन्छ (CERID, 2005) ।

दाहाल (२०६१) ले प्राथमिक विद्यालयमा दलित बालबालिकाहरुको सहभागिता उत्तीर्णदर, कक्षा दोहोर्‍याउने दर र कक्षा छाड्ने दर पत्ता लगाउने उद्देश्यले गरेको अध्ययनमा प्राथमिक विद्यालयमा दलित विद्यार्थीहरुको भर्नादर, उत्तीर्णदर, कक्षा दोहोर्‍याउने दर र कक्षा छाड्ने दर क्रमशः ६४ प्रतिशत, ५५ प्रतिशत, २७ प्रतिशत र १९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने गैर दलित विद्यार्थीहरुको भर्नादर, उत्तीर्ण दर, कक्षा दोहोर्‍याउने दर, छाड्ने दर क्रमशः ९३ प्रतिशत, ८० प्रतिशत, १८ प्रतिशत र २ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

पोखेल (२०६२) ले प्राथमिक विद्यालय उमेरका सुकुम्बासी बालबालिकाको शिक्षामा सहभागिताको स्थिति सम्बन्धमा गरेको अध्ययन अनुसार ब्राम्हण र जनजातिका ३६ सुकुम्बासी बालबालिकामध्ये ८६ प्रतिशत बालबालिका विद्यालय जाने गरेको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ भने दलित जातिका ६४ प्रतिशत मात्र सुकुम्बासी बालबालिका प्रवेश गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

CERID (2005) का अनुसार प्राथमिक शिक्षामा सबै बालबालिकाहरुको पहुँच बढाउनका लागि शिक्षा समिति, स्रोत केन्द्र र विद्यालयले संयुक्त रूपमा विद्यालयमा बालबालिकालाई स्वागत (Welcome to school) कार्यक्रम संचालन गरेको पाइन्छ । शैक्षिक सत्रको शुरु अर्थात् वैशाख महिनाको पहिलो हप्तामा यो कार्यक्रम संचालन गरेको पाइन्छ । समुदायलाई शिक्षाप्रति जागरुक बनाउन र बालबालिकालाई विद्यालयमा प्रवेश गराउन ३ चरणमा उक्त कार्यक्रम संचालन गरेको पाइन्छ । पहिलो चरणमा भर्ना सप्ताहको रूपमा विभिन्न ठाउँहरुमा विभिन्न शैक्षिक नाराहरु लेखिएको व्यानर, पम्पेल्ट टाँस्ने, दोस्रो चरणमा घरदैलो कार्यक्रम संचालन र तेस्रो चरणमा सुविधा विहिन बालबालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने कार्यक्रम गरेको पाइन्छ ।

काप्ले (२०६१) ले धिमाल जातिको सामाजिक, आर्थिक अवस्था तथा यसको प्राथमिक तहको शिक्षामा प्रभाव शीर्षक शोधपत्रमा धिमाल जातिका बालबालिकाको प्राथमिक तहमा भर्नादर, कक्षा दोहोर्‍याउने दर र विद्यालय छाड्नेदर तथा यसका कारणहरु पत्ता लगाउने उद्देश्यले गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा धिमाल जातिका बालबालिकाहरुको प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर ८६.९५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने कुल भर्नादर १५६.५ रहेको देखिन्छ । प्राथमिक तहमा भर्ना भएका कुल बालबालिकाको उत्तीर्णदर ३७ प्रतिशत कक्षा दोहोर्‍याउने दर ३२ प्रतिशत र कक्षा छाड्ने दर ३१ प्रतिशत रहेको कुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

DOE (2004) मा शिक्षा विभागबाट प्रकाशित तथ्याङ्क अनुसार EFA लागु भएको पहिलो वर्ष सन् २००४ मा जम्मा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालय २४,७४६ रहेको पाइन्छ भने त्यहाँ अध्ययनरत जम्मा विद्यार्थी ४०,३०,०४५ रहेको पाइन्छ । त्यसमध्ये छात्रा १८,६५,०१२ (४६.३%) र छात्र २१,६५,०३३ (५३%) रहेको पाइन्छ । प्राथमिक तहमा सहजै देखिने भर्नादर १३०.७ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । जहाँ छात्राको सहजै देखिने भर्नादर १२४.२ प्रतिशत र छात्रको १३७ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । खुद भर्नादर ८४.२ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । जहाँ छात्राको खुद भर्नादर ७८ र छात्रको ९० प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी प्राथमिक तह पूरा गर्ने वा प्राथमिक तह उत्तीर्ण हुने जम्मा प्रतिशत ८५.१, छात्रा ८४.९ प्रतिशत र छात्र ८५.२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

श्रेष्ठ (२०६१) का अनुसार सबैका लागि विद्यालयमा सुहाउँदो वातावरण सिर्जना गरी विशेष गरी बालबालिकाहरुलाई विद्यालय प्रति आकर्षित गर्न विद्यालय सुधार कार्यक्रम लागू गरिएको र यस अन्तर्गत विद्यालयमा छात्राहरुको पठनपाठन सुहाउँदो वातावरण सिर्जना गर्नका साथै छुट्टाछुट्टै शौचालय र सबैका लागि खानेपानी, कक्षाकोठा, खेल्ने ठाउँ र सामाग्री आदिको व्यवस्था गरी विद्यालय शिक्षामा बालिकाहरुको भर्नादरमा वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखिएको कुरा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा शिक्षामा बजेट रु.५७ अर्ब ६५ करोड बजेट विनियोजन गरिएको थियो । यो रकम कुल बजेटको १७.१ प्रतिशत हुन आउछ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को मुख्य उपलब्धिमा प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर ९३.७ प्रतिशत, निम्न माध्यमिक तहको खुद भर्नादर ६३.२ प्रतिशत र माध्यमिक तहको खुद भर्नादर ४०.८ प्रतिशत रहेको छ (अधिकारी, विष्णु) ।

परिच्छेद- तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

यस अध्ययनमा माथि उल्लेख गरिएका उद्देश्य हासिल गर्न सामान्य अनुसन्धान ढाँचालाई नमुना छनोट, साधन, निर्माण, तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया, तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषणको तरिका तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण गरिएको थियो ।

३.२ नमुना छनोट

कुनै पनि अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्दा त्यससँग सम्बन्धित सम्पूर्ण जनसंख्यालाई लिएर अध्ययन गर्दा ज्यादै कठिन हुने भएकाले अध्ययनलाई सरल र सहज तरिकाले सम्पन्न गराउन केही जनसंख्यालाई नमुनाको रूपमा लिई अध्ययन गरिएको थियो ।

३.२.१ विद्यालयको छनोट

यस अध्ययनमा अध्ययन सरल र प्रभावकारी ढंगबाट सम्पन्न गर्नको लागि सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको कुविन्दे गा.वि.स.मा रहेको ६ वटा विद्यालय मध्ये श्री जालपादेवी प्रा.वि. लाई सुविधाजनक हिसावले छनोट गरिएको थियो ।

३.२.२ शिक्षकको छनोट

उक्त विद्यालयका प्र.अ. र शिक्षकलाई विद्यालय छाड्ने, कक्षा दोहोर्‍याउने, उदार कक्षोन्नति जस्ता समस्याको कारण र समाधानका उपायका बारेमा विद्यालयका सबै शिक्षकलाई छनोट गरिएको थियो ।

३.२.३ अभिभावकको छनोट

कक्षा छाड्ने, कक्षा दोहोर्‍याउने र न्यून सिकाइ उपलब्धि जस्ता समस्याको कारणहरु र समस्या समाधानका उपायका बारेमा अभिभावकसँग अन्तरक्रिया गर्नको लागि विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थीहरुको अभिभावकलाई विद्यालयमा उपस्थित हुन निमन्त्रणा गरिएकोमा जम्मा ३३ जना अभिभावक मात्र उपस्थित भएकोले ३३ जनालाई नै छनोटमा लिइएको थियो ।

३.३ साधनहरू

यस अनुसन्धानका क्रममा सम्बन्धित विद्यालयहरू तथा सम्बन्धित व्यक्तिहरूबाट आवश्यक सूचना प्राप्त गर्नका लागि निम्न प्रकारको प्रश्नावली फाराम प्रयोग गरिएको छ ।

क) विद्यालय सेवा क्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण बालबालिका सम्बन्धी विवरण फाराम

यस विद्यालय सेवा भित्रका ५-९ वर्ष उमेर समूहका विद्यालय जाने र विद्यालय नजाने विद्यार्थी संख्या र ९ वर्ष माथिका प्रावि. मा पढ्न जाने विद्यार्थी संख्या पत्ता लगाउन सेवा क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण बालबालिका सम्बन्धी विवरण फाराम तयार गरिएको थियो (अनुसूची १ मा राखिएको छ) ।

ख) अभिभावकको धारणा सम्बन्धी प्रश्नावली

प्राथमिक तहका कक्षाहरूमा विद्यार्थीहरूले कक्षा छाड्ने, कक्षा दोहोर्‍याउने र सिकाइ उपलब्धि स्तर न्यून जस्ता समस्याहरू आउनुका संभाव्य कारणहरू र समाधानका उपायहरूको बारेमा अभिभावकहरूको विचार बुझ्नको लागि अन्तरक्रिया छलफलमा यो प्रश्नावली तयार गरी प्रयोग गरिएको थियो (अनुसूची ३ मा राखिएको छ) ।

ग) विद्यालयका प्र.अ.को लागि खुल्ला प्रश्नावली

विद्यालयको समग्र पक्षसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने व्यक्ति विद्यालयको प्र.अ. मुख्य भएकाले यस अध्ययन पूरा गर्नका लागि यस अध्ययनबाट देखिएका विविध समस्या र समाधानका उपायका बारेमा प्र.अ.सँग खुल्ला प्रश्नावलीको प्रयोग गरी आवश्यक राय, सुझाव प्राप्त गरिएको थियो (अनुसूची ४ मा राखिएको छ) ।

घ) प्राथमिक विद्यालय तहमा विद्यार्थीको पहुँच सम्बन्धी अध्ययन प्रश्नावली

यस अन्तर्गत प्रा.वि. तहमा विद्यार्थीहरूको विभिन्न शैक्षिक वर्षमा भर्ना भएका छात्रा र छात्रहरूको संख्यात्मक विवरण, विभिन्न वर्षमा विद्यार्थीहरूको कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने सम्बन्धी विभिन्न सूचनाहरू प्राप्त गर्नको लागि प्रश्नावली फाराम प्रयोग गरिएको थियो (अनुसूची २ मा राखिएको छ) ।

३.४ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया

यो अध्ययन प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्कमा आधारित भएर गरिएको छ । जसमा निर्माण गरिएको साधनहरूको प्रयोग गरेर प्राथमिक तथ्याङ्क लिइएको छ, भने माथिको उद्देश्य प्राप्त गर्नको लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क द्वितीय स्रोतबाट लिइएको छ ।

३.५ तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

तलका सूत्र र विधि प्रयोग गरी तथ्याङ्कको संख्यात्मक रूपमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

क) सहजै देखिने भर्नादर (Gross enrollment rate)

$$GER = \frac{\text{प्राथमिक तहमा पढ्ने जम्मा विद्यार्थी संख्या}}{\text{विद्यालय सेवा क्षेत्र भित्रका ५-९ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या}} \times 100$$

ख) खुद भर्नादर (Net enrollment rate)

$$NER = \frac{\text{प्रा.वि. तहमा पढ्ने ५-९ वर्ष उमेर समूहको जम्मा विद्यार्थी}}{\text{विद्यालय सेवा क्षेत्र भित्रका ५-९ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या}} \times 100$$

ग) कक्षा छाड्ने दर (Dropout out rate)

$$DOR = \frac{\text{कक्षा छाड्ने जम्मा विद्यार्थी संख्या}}{\text{जम्मा विद्यार्थी संख्या}} \times 100$$

घ) कक्षा उत्तीर्ण दर (Promotion rate)

$$PR = \frac{\text{कक्षा उत्तीर्ण हुने जम्मा विद्यार्थी संख्या}}{\text{जम्मा विद्यार्थी संख्या}} \times 100$$

३.६ अध्ययन क्षेत्रको परिचय

३.६.१ सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको एक परिचय

सिन्धुपाल्चोक जिल्ला मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने बाग्मती अञ्चलको द जिल्लामध्ये सबैभन्दा ठूलो जिल्ला हो । जिल्लाको नामाकरण 'सिन्धु' र 'पाल्चोक' नाम गरेका दुई थुम मिलेर भएको विश्वास गरी आएको छ । राजधानीबाट ८५ कि.मी. उत्तर

पूर्वमा अवस्थित यो जिल्लाले चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बतसँगको ऐतिहासिक चौतारा हो । यस जिल्लामा ७९ वटा गा.वि.स., १३ वटा इलाका र ३ वटा निर्वाचन क्षेत्र रहेका छन् ।

यो जिल्ला भौगोलिक दृष्टिले विश्व मानचित्रमा २७°२७' देखि २८°१३' उत्तरी अक्षांश र ८५°२७' देखि ८६°०६' पूर्वी देशान्तर बीचमा रहेको छ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल २५४२ वर्ग कि.मी. रहेको छ । यस जिल्लाको पूर्वमा जनकपुर अञ्चलका दोलखा र रामेछाप जिल्ला पर्दछन् भने चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत समेत पर्दछ । पश्चिममा नुवाकोट र रसुवा जिल्लाको लामटाङ वन्यजन्तु आरक्षणको भू-भाग पर्दछन् । उत्तरमा रसुवा र चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत पर्दछ भने दक्षिणमा काभ्रेपलाञ्चेक, काठमाडौं र रामेछाप जिल्ला पर्दछन् ।

भौगोलिक विविधताका कारण जिल्लाको विभिन्न क्षेत्रमा हावापानीमा विविधता पाइन्छ । यहाँ तातो हावा बहने बेसीदेखि बाह्रै महिना हिउँले ढाकिरहने हिमश्रृङ्खलासम्म रहेका छन् । यस जिल्लामा चार प्रकारको हावापानी पाइन्छ । १६००० फिट भन्दा माथि हिमाली हावापानी पाइन्छ । सधैं कठ्याङ्ग्रिने हावापानी भएको यस क्षेत्रमा मानव बस्ती रहेको छैन । १३००० फिटदेखि १६००० फिटसम्मको उचाइमा लेकाली हावापानी पाइन्छ । ७००० फिटदेखि १३००० फिटसम्मको उचाइमा समशितोष्ण हावापानी पाइन्छ । २५०० फिटदेखि ७००० फिटसम्मको उचाइमा अर्धउष्ण हावापानी पाइन्छ ।

सुन्दर, शान्त, जङ्गल हिमश्रृङ्खलाको सन्निकट याङ्गी डाँडाको काखमा रहेको छ्याल्मो (शेर्पा) जातिको ठूलो बस्ती रहेको हेलम्बु करिब १३,००० फिटको उचाइमा रहेको इन्द्रावतीको उद्गमस्थल तथा राजा विश्वामित्रको तपोभूमि मानिने पाँचपोखरी, नेपाल र चीन जोड्ने फकाम चौताराबाट करिब ४ कि.मी. उत्तरमा रहेको प्रसिद्ध गौरती भिमेश्वर मन्दिर, लिस्ति गा.वि.स. मा रहेको अत्यन्तै मनमोहक भैरवकुण्ड र राणा प्रधानमन्त्री जङ्बहादुरको पालामा निर्माण भएको दुगलागढी, राजधानीबाट सबैभन्दा नजिक रहेको जुगल हिमाल, इन्द्रावती र मेलम्ची नदीको बिचमा पालचोक थुममा रहेको पाल्चोक भगवती मन्दिर भेटेचौर गा.वि.स.मा रहेको पाताल गुफा, हनुमान ढोका दिगु तलेजुका सात छोरी मध्ये कान्छी छोरी ललित त्रिपुरा सुन्दरी मानिने त्रिपुरासुन्दरी मन्दिर, कुबिन्डे गा.वि.स. को आगनमा रहेको कुबिन्डे खोला, लप्से खोला र ब्रम्हायणी (बलेफी) नदीको संगमस्थल अर्थात् त्रिवेणी यस जिल्लाको प्रमुख धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरु छन् ।

यस जिल्लाबाट राजधानी तर्फ विद्युत, ढुङ्गा, गिद्दी, बालुवा, स्लेट, खरीको धुलो, दुध, खसी, कुखुरा, चामल, गहु, मकै, जडिबुटी, तरकारी, फलफूल, काठ, नेपाली, कागज जस्ता सामानहरु निकासी गरिन्छ । यस जिल्लामा ४ वटा स्नातक तहसम्मको क्याम्पस संचालन भैइरहेका छन् ।

वि.सं. २०५८ सालको जनगणना अनुसार यहाँको कुल जनसंख्या ३,०५,८५७ रहेको छ । जसमा पुरुषको संख्या १,५२,०१२ (४९.७%) र महिलाको संख्या १,५३,८४५ (५१.३%) रहेको छ । कुल जनसंख्या मध्ये ६८.०६ प्रतिशत जनसंख्या कुनै न कुनै पेशामा सक्रिय छन् भने ३१.९ प्रतिशत जनसंख्या पूर्ण रुपमा परिवारप्रति निर्भर रहेको देखिन्छ ।

३.६.२ कुबिण्डे गा.वि.स.

यस गा.वि.स. को पूर्वमा फुल्पिडडाँडा र फुल्पिकड्कोट, पश्चिममा चौतारा, उत्तरमा बतासे र दक्षिणमा इर्खु गा.वि.स. पर्दछ । यस गा.वि.स. को कुल जनसंख्या ३२,२९ रहेको छ । कुल जनसंख्या मध्ये ११३७ जना साक्षर छन् । जसमा पुरुष ७०४ र महिला ४३३ जना रहेका छन् । यस गा.वि.स.मा एउटा उच्च मा.वि., एउटा मा.वि. र प्रा.वि. विद्यालय ४ वटा रहेका छन् ।

यहाँका मानिसहरुको मुख्य पेशा कृषि रहेको छ । यहाँका ४०-६० प्रतिशत घरधुरीका मानिसहरुलाई मात्र वर्षभरि खान पुग्छ । यहाँका मानिसहरु अत्यन्तै मेहनती रहेका कारण तरकारी, फलफूल, खेती गरी मौसम अनुसार मनगै फाइदा उठाउँछन् ।

अध्याय- चार

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१ नमुना छनोट भएको विद्यालयको विद्यार्थीहरूको भर्ना

प्राथमिक तहमा बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था कस्तो रहेको छ भनि पहिल्याउने पहिलो आधार विद्यालयमा उनीहरूको भर्नाको स्थिति हो । त्यसैले यस तहमा विद्यार्थीहरूको भर्नाको अवस्था हेर्नका लागि श्री जालापादेवी प्राथमिक विद्यालयलाई नमुनाको रूपमा लिइएको थियो ।

तालिका ४.१

छनोट भएको श्री जालापादेवी प्राथमिक विद्यालयका छात्रछात्राहरूको भर्ना

साल	छात्र	छात्रा	जम्मा
२०६२	७०	४९	१०९
२०६३	४७	४३	९०
२०६४	६७	५२	११९
२०६५	६०	४५	१०५
२०६६	८०	५३	१३३

माथिको तालिका ४.१ मा छनोट भएको श्री जालापादेवी प्राथमिक विद्यालयको विद्यार्थी विवरण देखाइएको छ । जसमा शैक्षिक वर्ष २०६२ मा भर्ना भएका जम्मा १०९ विद्यार्थी मध्ये ७० छात्र र ४९ छात्रा रहेका छन् । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६३ मा भर्ना भएका जम्मा ९० विद्यार्थी मध्ये ४७ छात्र र ४३ छात्रा रहेको पाइयो । शैक्षिक वर्ष २०६४ मा भर्ना भएका जम्मा ११९ विद्यार्थी मध्ये ६७ छात्र र ५२ छात्रा रहेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६५ मा भर्ना भएका जम्मा १०५ विद्यार्थी मध्ये ६० जना छात्र र ४५ जना छात्रा रहेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६६ मा भर्ना भएका जम्मा १३३ विद्यार्थी मध्ये ८० छात्र र ५३ जना छात्रा रहेको पाइयो । माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा प्रत्येक शैक्षिक वर्षमा छात्रा भन्दा छात्र नै बढी रहेको पाइयो ।

४.१.१ विद्यालय सेवा क्षेत्र भित्रका बालबालिकासम्बन्धी विवरण

प्राथमिक तह उमेर समूहका बालबालिकाको वर्तमान पहुँच तथा विद्यालयको तत्कालको शैक्षिक स्थिति जनाउने मुख्य सूचकहरू विद्यार्थीको सहजै देखिने भर्नादर र खुद भर्नादर हो । यस्तो भर्नादर निकाल्नको लागि छनोट गरिएको विद्यालयको प्र.अ. र विद्यालय

व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षसँगको छलफल र विद्यालय सुधार योजनाको आधारमा विद्यालय सेवा क्षेत्रको पहिचान गरिएको थियो । उक्त विद्यालय सेवा क्षेत्र भित्रका प्राथमिक उमेर समूह (५-९) वर्ष उमेर समूका सेवा क्षेत्र भित्रका जम्मा बालबालिका प्रा.वि. मा अध्ययनरत ५-९ वर्षका बालबालिका र सो उमेर भन्दा माथिका बालबालिकाहरूको विवरण लिइएको छ ।

तालिका ४.२

विद्यालय सेवा क्षेत्र भित्रका बालबालिका सम्बन्धी विवरण (२०६६)

विद्यालयको नाम	विद्यालय सेवा क्षेत्र कुबिण्डे गा.वि.स. वडा नं. ९ पुरै ६ र ८ को केही भाग	प्रा.वि तहमा पढ्ने ५-९ वर्ष उमेर समूहको बालबालिका संख्या	प्रा.वि. तहमा पढ्ने ९ वर्ष माथिका बालबालिका	जम्मा विद्यार्थी	५-९ वर्ष उमेर समूहका विद्यालयमा भर्ना नभएका बालबालिका
श्री जालपा देवी प्रा.वि.		५१	७२	११३	२

माथिको तालिका ४.२ अनुसार शैक्षिक सत्र २०६६ मा प्राथमिक विद्यालयमा पढ्ने वास्तविक उमेर समूह (५-९) वर्ष का जम्मा विद्यार्थी ५१ जना रहेका छन् । त्यसैगरी ५-९ वर्ष उमेर समूहका विद्यालय भर्ना नभएका २ जना गरी जम्मा (५१+२) ५३ जना छन् भने ५-९ वर्ष माथिका बालबालिका संख्या ७२ रहेको छ । भर्ना नभएका बालबालिकामा दुवै दलित छात्रा रहेका छन् ।

४.२ विद्यालयको प्रभावकारिता (कक्षा छाड्ने दर, कक्षा दोहोर्‍याउने दर, कक्षोन्नति दर) को अवस्था

कुनै पनि विद्यालयको आन्तरिक प्रभावकारिता भनेको त्यस विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूलाई निश्चित शैक्षिक सत्र भरि विद्यालयमा अड्याइराख्ने अर्थात् कक्षा छाड्ने दरमा न्यूनतम ल्याउने एउटा कक्षामा अनुत्तीर्ण भएर कक्षा दोहोर्‍याउने दरमा न्यूनतम ल्याउने र सम्पूर्ण विद्यार्थीहरू कक्षोन्नति हुनु हो ।

४.२.१ नमूना छनोट भएको विद्यालयको विद्यार्थीहरूको कक्षा छाड्ने दर

यस अध्ययनमा कक्षा छाड्ने भन्नाले सम्बन्धित शैक्षिक सत्रमा कुनै एउटा कक्षामा भर्ना भई सो कक्षाको अन्तिम परीक्षामा सम्मिलित नभई बीचैमा पढाइ छाड्ने तथा अन्यत्र विद्यालयमा अध्ययन गर्नको लागि स्थानान्तरण प्रमाण पत्र नलिई विद्यालय छाड्नेलाई कक्षा

छाड्ने विद्यार्थी मानिनछ । कक्षा छाड्ने दर पत्ता लगाउन विद्यालयको प्रत्येक कक्षाहरुमा विद्यार्थी भर्ना संख्या र विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीलाई आधार मानिएको छ ।

तालिका ४.३

छनोट भएको विद्यालयको कक्षा छाड्ने दर

शैक्षिक सत्र	जम्मा विद्यार्थी संख्या	कक्षा छाड्ने दर (% मा)	छात्र (%)	छात्रा (%)
२०६२	१०९	-	-	-
२०६३	९०	१.११	-	१.११
२०६४	११९	१.११	-	१.११
२०६५	१०५	३.८०		३.८०
२०६६	१३३	१३.५३	८.२७	५.२६

माथिको तालिका ४.३ मा २०६२ मा कुनै पनि विद्यार्थीले कक्षा नछोडेको पाइयो । त्यसैगरी २०६३ मा जम्मा विद्यार्थी ९० रहेकोमा १.११ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा छाडेको पाइयो । शैक्षिक वर्ष २०६४ मा जम्मा विद्यार्थी ११९ भर्ना भएकोमा १.११ प्रतिशतले नै कक्षा छाडेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६५ मा जम्मा १०५ विद्यार्थीमा ३.८० प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा छाडेको पाइयो भने शैक्षिक वर्ष २०६६ मा जम्मा विद्यार्थी १३३ मध्ये १३.५३ प्रतिशत मध्ये ८.२७ प्रतिशत छात्र र ५.२६ प्रतिशतले छात्राले कक्षा छाडेको पाइयो । शैक्षिक वर्ष २०६६ मा धेरै विद्यार्थीले कक्षा छाडेको कारण बुभुदा त्यो विद्यालय छाडेर निजी विद्यालयमा विद्यार्थी गएको कुरा त्यहाँका प्र.अ. माधव सापकोटाले बताउनु भयो ।

४.२.२ नमूना छनोट भएको विद्यालयको विद्यार्थीहरुको कक्षा दोहोर्‍याउने दर

नमूना विद्यालयको संकलन गरिएको तथ्याङ्कबाट विद्यार्थीहरुको कक्षा दोहोर्‍याउने दर निकालिएको छ । एउटा कक्षामा अनुत्तीर्ण भइ पुनः सोही कक्षा दोहोर्‍याएर अध्ययन गर्ने विद्यार्थीलाई कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी भनिन्छ ।

तालिका ४.४
कक्षा दोहोर्नाउने दर

शैक्षिक सत्र	कुल विद्यार्थी संख्या	कक्षा छाड्ने दर (% मा)	छात्र (%)	छात्रा (%)
२०६२	१०९	३१.१९	२०.१८	११.००
२०६३	९०	१४.४४	८.८८	६.६६
२०६४	११९	१२.६०	८.४०	४.२०
२०६५	१०५	१४.२८	७.६१	६.६६
२०६६	१३३	९.७७	२.२५	७.५१

तालिका ४.४ मा विद्यार्थीहरूको कक्षा दोहोर्नाउने दर देखाइएको छ । शैक्षिक वर्ष २०६२ मा भर्ना भएका कुल १०९ विद्यार्थी मध्ये ३१.१९ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा दोहोर्नाएकोमा छात्र २०.१८ प्रतिशत र छात्रा ११ प्रतिशतले कक्षा दोहोर्नाएको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६३ मा कुल भर्ना भएका ९० विद्यार्थी मध्ये १४.४४ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा दोहोर्नाएको देखियो जसमा छात्र ८.८८ प्रतिशत र छात्रा ६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । शैक्षिक वर्ष २०६४ मा कुल ११९ विद्यार्थी मध्ये १२.६० प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा दोहोर्नाएकोमा छात्र ८.४० प्रतिशत र छात्रा ४.२० प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६५ मा कुल १०५ विद्यार्थी मध्ये १४.२८ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा दोहोर्नाएको पाइयो जसमा छात्र ७.६१ प्रतिशत र छात्रा ६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६६ मा आएर कूल विद्यार्थी १३३ मध्ये ११.५० प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा दोहोर्नाएको पाइयो जसमा छात्र २.२५ प्रतिशत र छात्रा ७.५१ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.२.३ नमुना छनोट भएको विद्यालयको विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नति दर

शिक्षामा गरिएको लगानीको प्रतिफल कस्तो रह्यो भनि मूल्याङ्कन गर्ने आधार नै विद्यार्थीको उत्तीर्ण/अनुत्तीर्णको अवस्था हो । एउटा कक्षामा शैक्षिक सत्रको शुरुमा भर्ना भएका विद्यार्थीहरू सोही शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा उत्तीर्ण भई माथिल्लो कक्षामा धेरै विद्यार्थीहरूलाई कक्षा चढाउनु सो विद्यालयको आन्तरिक दक्षता भनिन्छ । त्यसैले यस अध्ययनमा यहाँ विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नति दर निकाल्नको लागि विद्यार्थी भर्नालाई आधार मानिएको छ ।

परिशिष्ट ३ मा नमूना विद्यालयको कक्षोन्नति दर देखाइएको छ । शै.व. २०६२ मा कुल भर्ना भएका १०९ मध्ये ७५ जना उत्तीर्ण भएका छन् । जसमा छात्र ३८ र छात्रा ३७ रहेका छन् । त्यसैगरी २०६३ मा कुल विद्यार्थी ७६ जना उत्तीर्ण भएका छन् जसमा छात्र ३८ र छात्रा ३८ गरी बराबर उत्तीर्ण भएका छन् । त्यसैगरी शै.व. २०६४ मा १०३ जना विद्यार्थी उत्तीर्ण भएका छन् । जसमा छात्र ५७ र छात्रा ४६ जना रहेका छन् । शै.व. २०६५ मा कुल विद्यार्थी ८६ जना उत्तीर्ण भएका छन् जसमा छात्र ५२ र छात्रा ३४ रहेका छन् । त्यस्तै गरी शै.व. २०६६ मा कुल विद्यार्थी १०२ उत्तीर्ण भएका छन् जसमा छात्र ६८ र छात्रा ४४ रहेका छन् ।

तालिका ४.५

नमूना छनोट भएको विद्यालयको विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नति दर

शैक्षिक सत्र	जम्मा विद्यार्थी संख्या	कुल विद्यार्थी उत्तीर्ण प्रतिशत	छात्र (%)	छात्रा (%)
२०६२	१०९	६८.८०	३९.८६	३३.९४
२०६३	९०	८४.४४	४२.२२	४२.२२
२०६४	११९	८६.५५	४७.८९	३६.६५
२०६५	१०५	८१.९०	४९.५२	३२.३८
२०६६	१३३	७४.६९	४५.८६	३०.८२

माथिको तालिका ४.५ मा विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नति दर देखाएको छ । शैक्षिक वर्ष २०६२ मा भर्ना भएका जम्मा १०९ विद्यार्थी मध्ये ६८.८० प्रतिशत विद्यार्थी उत्तीर्ण भएका छन् जसमा छात्र ३९.८६ प्रतिशत र ३३.९४ प्रतिशत छात्रा उत्तीर्ण भएका छन् । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६३ मा जम्मा ९० विद्यार्थी भर्ना भएकोमा ८४.४४ मध्ये ४२.२२ प्रतिशत छात्र र ४२.२२ प्रतिशत नै छात्रा उत्तीर्ण भएको पाइयो । शैक्षिक वर्ष २०६४ मा जम्मा भर्ना भएका ११९ मध्ये ८६.५५ प्रतिशत मध्ये ४७.८९ छात्र र ३६.६५ प्रतिशत छात्रा उत्तीर्ण भएका छन् । शैक्षिक वर्ष २०६५ मा भर्ना भएका कुल विद्यार्थी १०५ भर्ना भएकोमा ८१.९० प्रतिशत मध्ये ४९.५२ प्रतिशत छात्र र ३२.३८ प्रतिशत छात्रा उत्तीर्ण भएका छन् । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६६ मा जम्मा विद्यार्थी १३३ भर्ना भएकोमा ७४.६९ प्रतिशत उत्तीर्ण भएका छन् भने जसमध्ये ४५.८६ प्रतिशत छात्र र ३०.८२ प्रतिशत छात्रा रहेका छन् ।

माथिको उत्तीर्ण प्रतिशतलाई विश्लेषण गर्दा प्रत्येक शैक्षिक वर्षमा छात्रा भन्दा छात्र नै बढी प्रतिशत उत्तीर्ण भएको तालिकाबाट प्रष्ट हुन्छ ।

प्राथमिक तहको भर्नादर

प्राथमिक तहको विद्यार्थीहरूको भर्नादरलाई खुद भर्नादर र सहजै देखिने भर्नादर गरी दुई तरिकाले हेर्न सकिन्छ ।

तालिका ४.६

प्राथमिक तहको भर्नादर

शै.व.	खुद भर्नादर	सहजै देखिने भर्नादर
२०६६	९८.२३	११७.६९

क) खुद भर्नादर

विद्यालय जाने उमेर (५-९ वर्ष) समूहका कति बालबालिका विद्यालयमा भर्ना भएका छन् भनि निकाल्ने दर नै खुद भर्नादर हो । तालिका ४.६ अनुसार अध्ययन क्षेत्रको विद्यालयमा खुद भर्नादर ९८.२३ रहेको देखिन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने यस अध्ययन क्षेत्रका प्राथमिक विद्यालय उमेर समूहका २.७७ प्रतिशत बालबालिका विद्यालय जाने अवसरबाट बन्चित रहेका छन् ।

ख) सहजै देखिने भर्नादर

यसलाई औसत भर्नादर पनि भनिन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा प्राथमिक तहको उमेर समूह (५-९) वर्षका बालबालिकाको संख्या कति छ र वास्तवमा प्राथमिक तहमा भर्ना भएको कुल संख्या कति छ भनि निकाल्ने दर नै सहजै देखिने भर्नादर हो । माथिको तालिका ४.६ अनुसार प्राथमिक विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको सहजै देखिने भर्नादर ११७.६९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

यस अध्ययनबाट भन्न सकिन्छ कि EFA ले सन् २०१५ सम्ममा प्राथमिक तहको खुद भर्नादर १०० पुऱ्याउने लक्ष्य समयमा पुऱ्ने देखिन्छ तर सहजै देखिने भर्नादर १०५ मा ल्याउने उद्देश्य पनि समयमा हासिल हुन अति समस्या देखिन्छ किनकी प्राथमिक विद्यालयको वास्तविक उमेर समूह भन्दा माथिका बालबालिकाको संख्या यस तहमा अबै धेरै रहेका छन् ।

४.४ प्राथमिक तहका बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था कमजोर हुनुका कारणहरु

प्राथमिक विद्यालयका बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था (भर्नादर, विद्यालय छाड्ने, दोहोर्‍याउने सम्बन्धी गरिएको यस अध्ययनमा विद्यार्थीहरुले किन शैक्षिक वर्ष पूरा नहुँदै विद्यालय छाड्छन्, दोहोर्‍याउनु जस्ता कारण बुझ्का लागि विद्यालयका प्रधानाध्यापकसँग प्रश्नावली र अभिभावकसँग अन्तरक्रिया गरिएको थियो । अभिभावकहरुलाई अन्तरक्रियात्मक भेलामा उपस्थित गराइदिनको लागि विद्यालयका प्रधानाध्यापकलाई लिखित अनुरोध गरिएको थियो ।

४.४.१ कक्षा छाड्ने सम्बन्धी कारणहरु

अभिभावकहरुको आर्थिक अवस्था कमजोर भएको कारण परिवारले आर्थिक उपार्जनका लागि घरको काममा सघाउनु पर्ने, ठूला उमेरका विद्यार्थीहरु आफूभन्दा साना विद्यार्थीहरु बसेर पढ्न अप्ठ्यारो मान्नु, विभिन्न त्रैमासिक तथा वार्षिक परीक्षामा अनुत्तीर्ण हुनु र साथीसँगको कारणले गर्दा विद्यार्थीहरुले विद्यालय छाडेको देखिन्छ ।

तालिका ४.७

कक्षा छाड्ने सम्बन्धी कारणहरु

क्र.सं.	कारणहरु	अभिभावक n = 33	शिक्षक = 5	जम्मा = 38
१	कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण परिवारको आर्थिक उपार्जनका लागि घरको काममा सहयोग गर्नुपर्ने	२६(७८)	५(१००)	३१(८१.५)
२	ठूला उमेरका विद्यार्थीहरु आफूभन्दा सानासँग बसेर पढ्न अप्ठ्यारो मान्नु	२१(६३.६)	३(६०)	२४(६३)
३	विभिन्न त्रैमासिक र वार्षिक परीक्षामा अनुत्तीर्ण हुनु ।	१९(५७.५)	५(१००)	२४(६३)
४	अभिभावकमा शैक्षिक चेतनाको अभाव हुनु ।	२३(६९.६)	४(८०)	२७(७१)
५	साथी संगतीको कारण भागेर शहरतिर लाग्नु कुलतामा फस्नु	१५(४५.४)	१(२०)	१६(४२)

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७ ।

तालिका ४.७ ले प्राथमिक विद्यालयमा विद्यार्थीहरुले कक्षा छाड्नुका कारणहरुबारे अभिभावक र शिक्षकले दिएको प्रतिक्रियाहरुको संख्या देखाएको छ । ७८ प्रतिशत अभिभावक र १०० प्रतिशत शिक्षकले अभिभावकको कमजोर आर्थिक अवस्थाको कारण पारिवारिक

आयआर्जनका लागि घरको काममा सहयोग गर्नुपर्ने बाध्यताले गर्दा कक्षा छाड्नुको कारण मानेको देखिन्छ । त्यसैगरी ठूला उमेरका विद्यार्थीहरू आफूभन्दा सानासँग बसेर पढ्न अप्ठ्यारोमा ६३.६ प्रतिशत अभिभावक र ६० प्रतिशत शिक्षकले यो कारण स्वीकार गरेका छन् । विभिन्न त्रैमासिक र वार्षिक परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएका कारण विद्यालय छाडेको कारणमा ५७.५ प्रतिशत अभिभावक र १०० प्रतिशत शिक्षकले मानेका छन् । त्यसैगरी अभिभावकमा चेतनाको अभावले गर्दा विद्यार्थीले कक्षा छाड्नुलाई ६९.३ प्रतिशत अभिभावक र ८० प्रतिशत शिक्षक रहेका छन् भने साथी संगतको कारणले कुलतमा फस्तु शहरतिर लाग्नुमा ४५ प्रतिशत अभिभावक र २० प्रतिशतले यो कारणलाई स्वीकार गरेका छन् ।

४.४.२ कक्षा दोहोर्‍याउने सम्बन्धी कारणहरू

घरमा अध्ययन गर्ने बानीको अभाव, विद्यार्थीहरू विद्यालयमा नियमित उपस्थित नहुनु, घरमा सिकाउने व्यक्तिको अभाव हुनु, बालकेन्द्रित एवं प्रभावकारी शिक्षणको अभाव हुनु जस्ता कारणले कक्षा दोहोर्‍याउने समस्या आएको देखिन्छ । कक्षा दोहोर्‍याउने समस्या आउनुमा विद्यार्थीले दैनिक गृहकार्य नगर्नु र आवश्यक सामग्रीहरू जस्तै: कापी, कलम, भोला आदिको व्यवस्था नहुनुले विद्यार्थीहरू अनुत्तीर्ण हुन्छन् र कक्षा दोहोर्‍याउँछन् ।

तालिका ४.८

प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूले कक्षा दोहोर्‍याउनुका कारणहरू

क्र.सं.	कारणहरू	अभिभावक n = 33	शिक्षक = 5	जम्मा =38
१	विद्यार्थीहरूमा घरमा पढ्ने र गृहकार्य गर्ने बानी नहुनु	२९(८७.८)	३(६०)	३२(८४.२)
२	घरमा सिकाउने व्यक्तिको अभाव हुनु ।	२५(७५.७)	४(८०)	३०(७८.९)
३	विद्यार्थीहरू विद्यालयमा नियमित उपस्थित नहुनु ।	२१(६३.६)	३(६०)	२४(६३)
४	बालकेन्द्रित एवं प्रभावकारी शिक्षणको अभाव हुनु ।	२०(६०)	४(८०)	२४(६३)
५	विद्यार्थीहरू नलिइकन उपस्थित हुनु ।	१८(५४.५)	३(६०)	२१(५५)
६	विद्यार्थी मूल्याङ्कन सहि ढंगले हुन नसक्नु र मूल्याङ्कनको एउटै साधन मात्र प्रयोग हुनु ।	१३(३९)	४(८०)	१७(४४.७)

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७ ।

नोट: कोष्ठमा दिइएका प्रतिशत हुन् ।

प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूले कक्षा दोहोर्‍याउनुका कारणमा विद्यार्थीहरूमा घरमा अध्ययन गर्ने र गृहकार्य गर्ने बानी नहुनुलाई ८७.८ प्रतिशत अभिभावक र ६० प्रतिशत शिक्षकले मानेको पाइन्छ । त्यसैगरी घरमा सिकाउने व्यक्तिको अभावमा ७५.७ प्रतिशत अभिभावक र ८० प्रतिशत शिक्षकले प्रतिक्रिया दिएका छन् । त्यसैगरी विद्यार्थीहरू विद्यालयमा नियमित उपस्थित नहुनुलाई ६३.६ प्रतिशत अभिभावक र ७० प्रतिशत शिक्षकले स्वीकार गरेका छन् । बालकेन्द्रित एवं प्रभावकारी शिक्षकको अभाव हुनेलाई ६० प्रतिशत अभिभावक र ८० प्रतिशत शिक्षकले मानेका छन् । विद्यार्थीहरू विद्यालयमा आवश्यक सामग्री : जस्तै: कापी, कलम, भोला आदि नलिइकन उपस्थित हुनुलाई ५५.५ प्रतिशत अभिभावक र ७० प्रतिशत शिक्षकले समर्थन गरेका छन् । त्यसैगरी विद्यार्थी मूल्याङ्कन सहि ढंगले हुन नसक्नु र मूल्याङ्कनको एउटै मात्र साधन परीक्षाको प्रयोग हुनुमा ३९ प्रतिशत अभिभावक र ८० प्रतिशत शिक्षकले आफ्नो प्रतिक्रिया दिएका छन् । यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने कुनै पनि विद्यार्थीले कक्षा दोहोर्‍याउनुमा विविध कारण जिम्मेवार रहेका हुन्छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

४.४.३ उदारकक्षोन्नति सम्बन्धमा देखिएका समस्याहरू

सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम लागू भएपछि प्राथमिक तहको १ र २ मा उदारकक्षोन्नतिको व्यवस्था गर्नुपर्ने कुरा EFA, Core document (2003) मा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । अहिले १-३ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्ने नीति भएता पनि उक्त छनोट गरिएको श्री जालपा प्रा.वि. मा यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याइएको पाइएन । त्यसैले कार्यान्वयनमा ल्याउन नसक्नुका कारणहरूबारे विद्यालयका प्रधानाध्यापक र शिक्षकसँग प्रतिक्रिया लिइएको थियो ।

तालिका ४.९

उदारकक्षोन्नतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन नसक्नुका कारणहरु

क्र.सं.	कारणहरु	शिक्षक (n=5)
१	विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षक नहुनु	५(१००)
२	तालिम प्राप्त शिक्षकको अभाव हुनु	४(८०)
३	मूल्याङ्कनका सबै साधनहरुको प्रयोग गरी रेकर्ड राख्न नसक्नु	३(६०)
४	विद्यालयको भौतिक अवस्था राम्रो नहुनु	२(४०)
५	विद्यार्थी नियमित उपस्थित नहुनु	३(६०)
६	कक्षागत पाठ्यक्रम अन्तरसम्बन्धित नहुनु	१(२०)
७	विद्यार्थीको रुचि र क्षमता अनुसारको सिकाइ प्रदान गर्न नसक्नु	३(६०)

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७ ।

नोट: कोष्ठमा दिइएका प्रतिशत हुन् ।

उदारकक्षोन्नति व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा ल्याउन नसक्नुको मुख्य कारण विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षक संख्या कम हुनुलाई लिन सकिन्छ । यस्तो समस्यालाई १०० प्रतिशत शिक्षकले स्वीकार गरेका छन् । त्यसैगरी तालिम प्राप्त शिक्षकको अभाव हुनुलाई ८० प्रतिशत शिक्षकले स्वीकारेका छन् । मूल्याङ्कनका सबै साधनहरुको प्रयोग गरी रेकर्ड राख्न नसक्नु, विद्यार्थी नियमित उपस्थित नहुनु र विद्यार्थीको रुचि, क्षमता अनुसारको सिकाइ प्रदान गर्न नसक्नुमा ६० प्रतिशत शिक्षक रहेका छन् । त्यसैगरी कक्षागत पाठ्यक्रम अन्तरसम्बन्धित नहुनुमा २० प्रतिशत शिक्षकको भनाइ रहेको पाइन्छ ।

अध्याय पाँच

सारांश, निष्कर्ष र सुभावहरु

यस अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यहरुलाई यस अध्यायमा सारांशको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी तथ्याङ्कको विश्लेषणको आधारमा निष्कर्ष निकालिएको छ र निष्कर्षको आधारमा सुभावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१ निष्कर्ष

- १) प्राथमिक तहमा भर्नाभएका विद्यार्थीहरुमा शै.व. २०६२ मा १०९, २०६३ मा ९०, २०६४ मा ११९, २०६५ मा १०५ त्यसैगरी २०६६ मा ११३ जना विद्यार्थीहरु भर्ना भएको पाइयो । प्रत्येक शै.व. मा विद्यार्थी भर्नादर थपघट रहेको पाइयो ।
- २) यस विद्यालयको सेवाभिन्नका बालबालिकाको विवरणमा प्राथमिक तहमा पढ्ने ५-९ वर्ष उमेर समूहका बालबालिका संख्या ५ र ९ वर्ष माथिका बालबालिका ६२ जना रहेको पाइयो र ५-९ वर्ष उमेर समूहका विद्यालय भर्ना नभएका बालबालिका २ जना रहेका दुबै जना दलित विद्यार्थी रहेको पाइयो ।
- ३) प्राथमिक तहमा कक्षा छाड्ने दर अन्य विद्यार्थीको तुलनामा दलित विद्यार्थी बढी रहेको पाइयो । जसमा शै.व. २०६३ र २०६४ मा क्रमशः १.११ प्रतिशत छात्राले मात्र कक्षा छाडेको पाइयो भने २०६५ मा ३.८० प्रतिशत र २०६६ मा १३.५२ प्रतिशत विद्यार्थीलेले कक्षा छाडेको पाइयो । २०६६ मा धेरै विद्यार्थीले कक्षा छाडेर निजी विद्यालयमा गएको कुरा त्यहाँका प्र.अ.ले बताएका छन् ।
- ४) प्राथमिक तहमा कक्षा दोहोर्‍याउने दर बढी नै यो विद्यालयमा पाइयो जसमा २०६२ मा ३१.१९ प्रतिशत मध्ये २०.१८ छात्र र ११ प्रतिशत छात्रा, २०६३ मा १४.४४ प्रतिशत मध्ये ८.८८ प्रतिशत छात्र र ६.६६ प्रतिशत छात्रा, २०६४ मा १२.६६ प्रतिशत मध्ये ८.४० प्रतिशत छात्र र ४.२० प्रतिशत छात्रा, २०६५ मा १४.२८ प्रतिशत मध्ये ७.६१ प्रतिशत छात्र र ६.६६ प्रतिशत छात्रा र २०६६ मा ११.५० प्रतिशत मध्ये २.२५ प्रतिशत छात्र र ७.५१ प्रतिशत छात्राले कक्षा दोहोर्‍याएको पाइयो ।
- ५) प्राथमिक तहमा कक्षा उत्तीर्ण दरमा शैक्षिक वर्ष २०६२ मा ६८.८० प्रतिशत मध्ये ३४.८६ प्रतिशत छात्र र ३३.९४ प्रतिशत छात्रा रहेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष

२०६३ मा ८४.४४ प्रतिशत मध्ये ४२.२२ प्रतिशत छात्र र ४२.२२ प्रतिशत छात्रा रहेका छन् । २०६४ मा ८६.५५ मध्ये ४७.८९ प्रतिशत छात्र र ३६.६५ प्रतिशत छात्रा रहेको पाइयो । २०६५ मा ८९.९० प्रतिशत मध्ये ४९.५२ प्रतिशत छात्र र ३२.३८ प्रतिशत छात्रा रहेको पाइयो । त्यसैगरी २०६६ मा ७६.६९ प्रतिशत मध्ये ४५.८६ प्रतिशत छात्र र ३०.८२ प्रतिशत छात्रा रहेको पाइयो ।

- ज) प्राथमिक तहमा (५-९ वर्ष) उमेर समूहका बालबालिकाको खुद भर्नादर ९८.२३ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसलाई हेर्दा EFA ले प्राथमिक तहको खुद भर्नादर सन् २०१२ मा ९५ र २०१५ मा १००० पुऱ्याउने लक्ष्य निर्धारित समय भन्दा पनि पहिले नै पूरा हुने देखिन्छ ।
- ज) प्राथमिक तहमा बालबालिकाको सहजै देखिने भर्नादर (GER) ११७.६९ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसलाई हेर्दा EFA ले सन् २०१२ मा ११० र २०१५ मा १०५ पुऱ्याउने लक्ष्य निर्धारण समयमा पूरा गर्न सकिने नै देखिन्छ ।
- ज) प्राथमिक तहमा भर्नाभएका विद्यार्थीलाई उदार कक्षोन्नतिको मध्येबाट कक्षा उत्तीर्ण गराउनु पर्ने व्यवस्था भएता पनि यस विद्यालयमा यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याइएको पाइएन ।
- ज) प्राथमिक तहमा बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था कमजोर हुनुको मुख्य कारणमा विद्यालयमा शिक्षक संख्या कम रहनु, अभिभावकमा शैक्षिक चेतना र शैक्षिक अवस्था कमजोर हुनु रहेको पाइयो ।

५.२ सारांश

सन् २०१५ सम्ममा सबैका लागि शिक्षा (Education for all) को सुनिश्चित गर्ने प्रतिवद्धता जनाइ नेपालले आफ्नो कार्य प्रारम्भ गरेको पाइन्छ । यसै कार्यक्रम अन्तर्गत प्राथमिक तहमा अध्ययनरत बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था पत्ता लगाउन यो अनुसन्धान गरिएको हो । बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था भित्र भर्ना, कक्षा छाड्ने, दोहोऱ्याउने, फेल हुने र शैक्षिक उपलब्धि जस्ता कुराहरु पर्दछन् । हाम्रो देशका सामुदायिक विद्यालयहरुमा विद्यार्थीहरुको भर्नादर कम हुनु, कक्षा छाड्ने र दोहोऱ्याउने दर अत्याधिक हुने जस्ता शैक्षिक नोक्सानी अन्य एसियाली मुलुकको तुलनामा उच्च देखिन्छ ।

हाम्रो देशको शैक्षिक पिरामिडको आधारभूत तहको रूपमा प्राथमिक तहमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्थाको स्थिति बुझ्नको लागि कुविण्डे गा.वि.स.मा संचालित ५ वटा विद्यालयमध्येबाट एउटै मात्र विद्यालयलाई अध्ययनको लागि छनोट गरिएको थियो । यस अध्ययनको उद्देश्य सहजै देखिने भर्नादर र खुद भर्नादर पत्ता लगाउनु, विद्यार्थीहरूको कक्षा छाड्ने दर, दोहोर्न्याउने दर र कक्षोन्नति दर पत्ता लगाउनु रहेको थियो ।

यो अनुसन्धान सर्वेक्षणमूलक थियो । यसमा विद्यार्थीहरूको शैक्षिक अवस्था कमजोर हुनुका कारण बुझ्नका लागि विभिन्न प्रकारका प्रश्नावलीहरू निर्माण गरी विद्यालयका सरोकारवाला व्यक्तिहरू, अभिभावक, शिक्षक र प्रधानाध्यापकबाट सूचना संकलन गरिएको थियो । यस अध्ययनमा विद्यार्थीहरूको सहजै देखिने भर्नादर र खुद भर्नादर पत्ता लगाउन सम्बन्धित विद्यालय सेवा क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण बालबालिका सम्बन्धी विवरण लिइएको थियो । शैक्षिक वर्ष २०६६ मा सहजै देखिने भर्नादर १११.६९ प्रतिशत खुद भर्नादर ९८.२३ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

५.३ सुभावहरू

अध्ययनमा देखिएका विभिन्न समस्याहरूलाई हटाइ प्राथमिक तहको सम्पूर्ण शैक्षिक अवस्थामा सुधार ल्याउनको लागि निम्न लिखित सुभावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

क) विद्यार्थीहरूले कक्षा छाड्ने समस्या समाधानका लागि सुभावहरू

- ज) कमजोर आर्थिक अवस्था भएका कारण कक्षा छाड्न बाध्य भएका विद्यार्थीका (अभिभावक) विशेषगरी दलित अभिभावकहरूलाई थोरै लगानी र छोटो समयमा उत्पादन लिन सकिने, कुखुरापालन, मौरी पालन, बाखापालन, नगदेवाली, तरकारी खेती गर्नको लागि तालिम र सरल ऋणको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ज) गरिब परिवारका विद्यार्थीहरूलाई विशेष छात्रावृत्ति, पोसाक, खाजा आदिको व्यवस्था गरी थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।
- ज) शैक्षिक चेतनाको अभावका कारण अभिभावक शैक्षिक भूमिका निर्वाह गर्न नसकिरहेका अभिभावकहरूलाई साक्षरता शिक्षा, शैक्षिक चेतनामूलक कार्यक्रम (जस्तै: गोष्ठी, च्याली) संचालन गर्नुपर्ने ।

- ज) विभिन्न परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएकै कारण विद्यालय छाड्ने समस्या कम गर्नको लागि कमजोर विद्यार्थीलाई वैयक्तिक शिक्षणको व्यवस्था पारिवारिक पृष्ठभूमिको जानकारी प्राप्त गरी सबै विद्यार्थीलाई उत्तीर्ण हुने मौका प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ज) विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलाप समय-समयमा गरिनु पर्ने ।
- ख) उदार कक्षोन्नति व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा ल्याउनका लागि सुझावहरु
 - ज) विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षकको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
 - ज) शिक्षकहरुलाई आवश्यक तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
 - ज) ग्रेड Teaching लाई प्रोत्साहित गरिनु पर्ने ।
 - ज) मूल्याङ्कनको सबै साधन प्रयोग गरी रेकर्ड राख्नु पर्ने ।
 - ज) विद्यार्थीको मनोभावनालाई बुझेर शिक्षण गर्नु पर्ने ।
 - ज) विद्यार्थीको रुचि र क्षमता अनुसारको सिकाइ वातावरण तयार गर्नु पर्ने ।
- ग) विद्यार्थीहरुले कक्षा दोहोर्‍याउने समस्या समाधानका लागि सुझावहरु
 - ज) शिक्षकले बालकेन्द्रित एवं प्रभावकारी शिक्षण गर्नुपर्छ ।
 - ज) विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुने विद्यार्थीहरुलाई उचित पुरस्कारको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
 - ज) अभिभावकले आफ्ना छोराछोरीलाई घरमा अध्ययन गर्ने समय मिलाउनु पर्ने ।
 - ज) घरमा सिकाउने व्यक्तिको अभाव भएका कारण अनुत्तीर्ण भई कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थीहरुको समूह बनाइ सहयोगी शिक्षकको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
 - ज) विद्यालयमा कापी, कलम, भोला जस्ता अति आवश्यक सामग्री नलिइकन विद्यालयमा उपस्थित हुने विद्यार्थीका अभिभावकहरुसँग विद्यालय प्रशासनले विद्यालयमा डाकी आवश्यक सरसल्लाह प्रदान गर्नुपर्ने ।
 - ज) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग गरी व्यवस्थित रेकर्ड राखी अभिभावकलाई जानकारी गराउनु पर्ने ।

सन्दर्भसूची

- CERID (1988), Wastage of Primary Education in Nepal, Research Centre for Education Innovation and Development, Kathmandu.
- CERID (2005), Access of Disadvantage Children to Education, Research Centre for Education, Innovation and Development, Kathmandu.
- FAO and UNESCO (2003), Education for Rural Development Towards New Policy Response. `
- DOE (2009), Flash Report I, 2009, Sanothimi, Bhaktapur.
- Leadership Building for Effective Delivery of Educational Services in the Changed Context, National Centre for Educational Development, Sanothimi, Bhaktapur.
- MOES (2003), Education for All 2004-2009 (Document), Ministry of Education and Sports, Kathmandu.
- Upadhyaya, Hari (1991), A Survey of Studies on Drop out Primary Education Final report, CERID, T.U.
- WEF (2000), Final Report : World Educaiton Forum, Dakar, Senegal 26-28 April.
- काफ्ले, हिमाद्रिकुमार (२०६१), धिमाल जातिको सामाजिक, आर्थिक अवस्था तथा यसको प्राथमिक तहको शिक्षामा प्रभाव एक अध्ययन ।
- दाहाल, यज्ञरथ (२०६१), प्राथमिक विद्यालयमा दलित बालबालिकाको शिक्षामा सहभागिता एक अध्ययन ।
- भट्टराई, बुद्धिराम (२०६१), प्राथमिक शिक्षामा दलित विद्यार्थीहरुको सहभागिता, नरपानी गा.वि.स. एक अध्ययन पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन केन्द्रीय विभाग ।
- शर्मा, चिरञ्जीवी (२०५८), शिक्षाका आधारहरु, एम्.के. पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रीब्युटर्स, भोटाहिटी, काठमाडौं ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५०), प्राथमिक पाठ्यक्रम दिग्दर्शन, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

पोखेल, राधा (२०६२), प्राथमिक विद्यालय उमेरका सुकुम्बासी बालबालिकाको शिक्षामा सहभागिता एक अध्ययन ।

श्रेष्ठ, रामप्यारी (२०६१), सबैका लागि शिक्षा लैङ्गिक समानता, शिक्षा विभाग, महिला शिक्षा शाखाका प्रकाशित शैक्षिक प्रकाशन ।

श्रेष्ठ, डा. किशोर (२०६६), शैक्षिक सूचना सङ्गालो, शिक्षा विभाग, सानोठिमी, भक्तपुर ।

सहारा समूह र अन्य (२०६१), बाल शैक्षिक बडापत्र ।

लैङ्गिक समविकास शिक्षा (२०६६ असार), शिक्षा विभाग, सानोठिमी, भक्तपुर ।

विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण राष्ट्रिय रणनीति नेपाल, शिक्षा मन्त्रालय, काठमाडौं ।

प्राथमिक शिक्षा विस्तार कार्यक्रम (२०६४), अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

प्राथमिक तहको उपलब्धि परीक्षण (२०६४), शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन शाखा, सानोठिमी, भक्तपुर ।

शैक्षिक सूचना सङ्गालो (२०६६), शिक्षा विभाग, सानोठिमी, भक्तपुर ।

शिक्षा विभाग तथा अनुसन्धान केन्द्र (सेरिड) (२०६२), सबैका लागि शिक्षा २००४-०९, फर्माटिभ अनुसन्धान परियोजना, अनुसन्धान प्रतिवेदनहरुको सार सङ्क्षेप ।

NCED (2009), Newsletter, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

अनुसूची २

प्राथमिक विद्यालय तहमा विद्यार्थीको पहुँच सम्बन्धी अध्ययन

१. विद्यालयको नाम:

जिल्ला :

गा.वि.स./न.पा. :

वडा नं.

विद्यालय रहेको ठाउँको नाम :

प्रा.वि. दरबन्दी

संख्या :

महिला:

पुरुष :

२. विद्यालयको किसिम :

यो विद्यालय कुन किसिमको हो ?

क) सार्वजनिक या सामुदायिक

ख) गुठी/संस्थागत

ग) कम्पनी (

संस्थागत)

३. प्राथमिक विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना विवरण

३.१ पूर्व प्राथमिक विद्यालयबाट कक्षा १ मा भर्ना हुन आएका विद्यार्थीहरु

शैक्षिक वर्ष	छात्र	छात्रा	जम्मा
२०६२			
२०६३			
२०६४			
२०६५			
२०६६			

३.२ प्राथमिक तहमा भर्ना भएका विद्यार्थी संख्या

शैक्षिक वर्ष	कक्षा १ छात्र/छात्रा	कक्षा २ छात्र/छात्रा	कक्षा ३ छात्र/छात्रा	कक्षा ४ छात्र/छात्रा	कक्षा ५ छात्र/छात्रा	जम्मा
२०६२						
२०६३						
२०६४						
२०६५						
२०६६						

३.३ प्राथमिक तहमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थी संख्या

शैक्षिक वर्ष	कक्षा १ छात्र/छात्रा	कक्षा २ छात्र/छात्रा	कक्षा ३ छात्र/छात्रा	कक्षा ४ छात्र/छात्रा	कक्षा ५ छात्र/छात्रा	जम्मा
२०६२						
२०६३						

२०६४						
२०६५						
२०६६						

३.४ प्राथमिक तहमा कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी संख्या

शैक्षिक वर्ष	कक्षा १ छात्र/छात्रा	कक्षा २ छात्र/छात्रा	कक्षा ३ छात्र/छात्रा	कक्षा ४ छात्र/छात्रा	कक्षा ५ छात्र/छात्रा	जम्मा
२०६२						
२०६३						
२०६४						
२०६५						
२०६६						

३.५ प्राथमिक तहमा कक्षा उत्तीर्ण हुने विद्यार्थी संख्या

शैक्षिक वर्ष	कक्षा १ छात्र/छात्रा	कक्षा २ छात्र/छात्रा	कक्षा ३ छात्र/छात्रा	कक्षा ४ छात्र/छात्रा	कक्षा ५ छात्र/छात्रा	जम्मा
२०६२						
२०६३						
२०६४						
२०६५						
२०६६						

३.६ प्राथमिक तहमा दलित विद्यार्थी संख्या

शैक्षिक वर्ष	कक्षा १ छात्र/छात्रा	कक्षा २ छात्र/छात्रा	कक्षा ३ छात्र/छात्रा	कक्षा ४ छात्र/छात्रा	कक्षा ५ छात्र/छात्रा	जम्मा
२०६२						
२०६३						
२०६४						
२०६५						
२०६६						

अनुसूची ३

अभिभावकको धारणा सम्बन्धी विवरण अन्तर्क्रिया प्रश्नावली

हाम्रो विद्यालयका विभिन्न कक्षाहरूमा विद्यार्थीहरूको कक्षा छोड्ने, कक्षा दोहोर्‍याउने समस्या देखिएका छन् । त्यसैले उक्त समस्याहरूका कारणहरू र यसलाई रोकथाम गर्ने उपायहरूको बारेमा विचारहरू दिन सहयोग गर्नुहुन अनुरोध गर्दछु ।

- क) प्राथमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले कक्षा छाड्नुका कारणहरू के के हुन सक्छन् ?
- ख) यस्ता समस्याहरू समाधान गर्ने उपायहरू के के हुन सक्छन् ?
- ग) यस्ता समस्या समाधानका उपायहरू के के हुन सक्छन् ?
- घ) प्राथमिक विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको कक्षा दोहोर्‍याउने समस्या देखिएको छ । यस्तो समस्या आउनुको सम्भावित कारणहरू के के हुन सक्छन् ?

अनुसूची ४

विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूसँग सोधिएको खुला प्रश्नावली

श्री प्रधानाध्यापक ज्यू,

श्री विद्यालय

हाम्रा विद्यालयहरुमा विशेष गरी प्राथमिक तहमा केहि विद्यार्थीहरु कक्षा छाड्ने, धेरै विद्यार्थीहरु, कक्षा दोहोर्‍याउने र उत्तीर्ण हुने विद्यार्थीहरुको पनि औसत उपलब्धि हाम्रा विद्यालयमा कमी रहेको देखिन्छ । त्यसैले कृपया तल उल्लेख गरिएका प्रश्नावलीहरुको सहि जवाफ दिनुहुन विनम्र अनुरोध गर्दछु । सहयोगको लागि धन्यवाद ।

- क) प्राथमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरुले विद्यालय छाड्नुका सम्भावित कारणहरु के के हुन् ? र यसलाई कम गर्ने उपायहरु के के हुन् सक्छन् ?
- कारणहरु
- उपायहरु
- ख) प्राथमिक तहमा विद्यार्थीहरुले कक्षा दोहोर्‍याउनु पर्ने समस्याका कारणहरु के के हुन् ? यसलाई कम गर्ने उपायहरु के के हुन सक्छन् ?
- कारणहरु
- उपायहरु
- ग) प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा ल्याउन नसक्नुको कठिनाइहरु के के रहेका छन् ?

परिशिष्ट १

छनोट भएको श्री जालपादेवी प्राथमिक विद्यालयका छात्रछात्राहरुको भर्ना

२०६२	कक्षा	छात्र	छात्रा	जम्मा
	१	२६	१८	४४
	२	११	९	२०
	३	७	८	१५
	४	७	७	१४
	५	९	७	१६
	जम्मा	७०	४९	१०९

२०६३	कक्षा	छात्र	छात्रा	जम्मा
	१	१६	१६	३२
	२	१२	१०	२२
	३	६	८	१४
	४	७	४	११
	५	६	५	११
	जम्मा	४७	४३	९०

२०६४	कक्षा	छात्र	छात्रा	जम्मा
	१	१८	१५	३३
	२	१७	१२	२९
	३	११	१०	२१
	४	९	६	१५
	५	१२	९	२१
	जम्मा	६७	५२	११९

२०६५	कक्षा	छात्र	छात्रा	जम्मा
	१	१८	१०	२८
	२	१०	१५	२५
	३	१३	११	२४
	४	१४	५	१९
	५	५	४	९
	जम्मा	६०	४५	१०५

२०६६	कक्षा	छात्र	छात्रा	जम्मा
	१	२८	१२	४०
	२	१७	१४	३१
	३	१२	१३	२५
	४	११	८	१९
	५	१२	६	१८
	जम्मा	८०	५३	१३३

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क फाराम शै.सं. २०६२/०६३/०६४/०६५/२०६६

परिशिष्ट २
कक्षा छाड्ने

शैक्षिक वर्ष	कक्षा १ छात्र/छात्रा	कक्षा २ छात्र/छात्रा	कक्षा ३ छात्र/छात्रा	कक्षा ४ छात्र/छात्रा	कक्षा ५ छात्र/छात्रा	जम्मा
२०६२	-	-	-	-	-	-
२०६३	०/१=१	-	-	-	-	१
२०६४	०/१=१	-	-	-	-	१
२०६५	-	०/१=१	०/१=१	०/१=१	०/१=१	४
२०६६	३/२=५	५/२=७	०/२=२	२/१=३	१/०=१	१८

तालिका परिशिष्ट ३

छनोट भएको विद्यालयको विद्यार्थीहरूको कक्षा दोहोर्‍याउने दर

शैक्षिक वर्ष	कक्षा १ छात्र/छात्रा	कक्षा २ छात्र/छात्रा	कक्षा ३ छात्र/छात्रा	कक्षा ४ छात्र/छात्रा	कक्षा ५ छात्र/छात्रा	जम्मा
२०६२	१३/९=२२	२/२=४	१/१=२	३/०=३	३/०=३	३४
२०६३	५/१=६	१/३=४	१/१=२	१/१=२	-	१३
२०६४	६/२=८	२/१=३	१/१=२	१/१=२	-	१५
२०६५	३/२=५	४/४=८	१/१=२	-	-	१५
२०६६	०/६=६	२/४=६	१/०=१	-	-	१३

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क फाराम, २०६२, २०६३, २०६४, २०६५, २०६६ ।

परिशिष्ट ४

नमूना छनोट भएको विद्यालयको विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नति दर

शैक्षिक वर्ष	कक्षा १ छात्र/छात्रा	कक्षा २ छात्र/छात्रा	कक्षा ३ छात्र/छात्रा	कक्षा ४ छात्र/छात्रा	कक्षा ५ छात्र/छात्रा	जम्मा
२०६२	१३/९=२२	९/७=१६	६/७=१३	४/७=११	६/७=१३	७५
२०६३	१०/१५=२५	११/७=१८	५/७=१२	६/४=१०	६/५=११	७६
२०६४	१२/१२=२४	१५/११=२६	१०/९=१९	८/५=१३	१२/९=२१	१०३
२०६५	१५/८=२३	६/१०=१६	१२/९=२१	१४/४=१८	५/३=८	८६
२०६६	२१/१०=३१	१५/८=२३	६/१०=१६	८/७=१५	१३/४=१७	१०२

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क फाराम शै.सं. २०६२/०६३/०६४/०६५/२०६६